

Симон Наріжний

ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО НЕСТОРА ЛІТОПИСЦЯ В КИЇВІ

Найбільше відомостей про Історичне Товариство Нестора Літописця (далі ІТНЛ або просто Т-во) уміщено на сторінках його наукового органу — Чтенія. Там знаходимо дані про діяльність цього Т-ва, його засідання, видання, зміст докладів, списки членів, склад його органів, статут, регуляміни й окремо деякі важніші постанови, а — найважніше — його річні звіти (деякі секретарські справоздання особливо докладні). Цей матеріал і послужив головною основою для цієї статті.

В XIII кн. Чтеній появилася праця М. П. Дашкевича п. з. «Общій очеркъ основанія и дѣятельности Истор. О-ва Нестора Лѣтеписца за истекшія 25 лѣтъ его существованія». До цього нарису додана історична записка про заснування й діяльність Т-ва, список його членів і органів, назва прочитаних докладів — всього 98 стор. Ця історична публікація появилася й окремо (Київ, 1899 р.) — вона досить докладно представляє історію Т-ва, його характер, завдання, діяльність і значіння за перше чвертьстоліття існування. Пізніше, як і перед тим, появлялися в різних органах менші статті й замітки про ІТНЛ, його діяльність і видання. З них для прикладу згадаємо Ів. Кривецького ЛНВ, 1904 р., кн. XI, стор. 65—72. Нарешті деякі відомості про ІТНЛ видрукувані в статтях, опублікованих в 32 кн. київської «України» за січень—лютий 1929 р., особливо Ігн. Житецького п. з. «Заходи коло організації історичного Товариства в Київі», де наведена й література. Про повоєнну діяльність ІТНЛ короткі відомості подані в звітах УАН та її Історично-Філологічного Відділу.

Для цієї статті, крім того всього, використані й рукописні спогади довголітнього члена Т-ва проф. М. В. Стороженка «З мого життя», в розділі 7-му яких є цікаві згадки про ІТНЛ.

Відомості про «Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині XIX ст.» подає Вол. Щербина в київській «Україні» за 1929 р., кн. 32. Спроби ці серед київських істориків та археологів почалися ще в 30-их рр. XIX ст. Про заснування наукового історичного товариства в Києві мріяли й справу цю обговорювали в своєму листуванні вже перші київські історики — М. Ф. Верлінський (1776—1848), митр. Євгеній (1767—1837) і М. О. Максимович (1804—1873). Названі діячі, які багато зробили для дослідження місцевої старини, разом з своїми співробітниками, фактично творили

таке товариство ще в 30-их рр. Пізніше в Києві були засновані два тимчасові товариства, в яких ці вчені брали участь. Але все це їх не вштовпні задовольняло і вони мріяли про заснування в Києві науково-історичного товариства, на зразок Московського або Одеського Товариства історії й старовини.

М. Ф. Берлінський спочатку працював у Києві сам. «На протязі 20 років Верлінський був єдиним дослідником старовини у Києві». Як свідчив гр. Н. Рум'янцев 1821 р., в Києві панувало «нерадієнне къ древностямъ нашимъ. Никто ими не занятъ и всякій точно избѣгаєть объ нихъ разговора».

Таке становище дещо змінилося з 1822 р., коли митрополиту кафедру в Києві зайняв Євгеній Болховітінів, який «ретельно взявся за ознайомлення з місцевою історією та став приваблювати інших до такої праці». Як голова конференції Київської Духовної Академії він старався перетворити цю академічну конференцію на наукове товариство, що складалося б з членів почесних, дійсних і кореспондентів. Члени цієї конференції пробували відбувати й наукові засідання, але без успіху. Більші наслідки мало те, що конференція призначила теми праць з історії та археології на премії. Такі праці писали як студенти, так і професори Академії. Все це відбувалося енергією митрополита Євгенія, який сам багато працював над дослідом київської старовини, і все це значно сприяло розвитку історичних інтересів. Появилися нові дослідники старовини (між ними і археолог К. А. Лохвицький) й меценати історичних дослідів.

Особливе пошвавлення цієї праці настало з приїздом до Києва М. О. Максимовича. «Попередній гурток київських археологів збільшився вступом до нього професорів університету та обернувся р. 1836 в офіційну при шкільній окрузі, з грошовою допомогою від уряду, установу під назвою „Комитетъ для изысканія древностей въ Кіевѣ”, До складу цього Комітету ввійшли: Максимович, кілька професорів університету та місцеві археологи Берлінський, Лохвицький, Анненков». У 1837 р. при Університеті св. Володимира був заснований «Музей Древностей».

Після заснування Університету св. Володимира серед київських вчених виникла думка про створення в Києві якоїсь наукової асоціації, зокрема для співробітництва в галузі історичної науки. Дослідники вказують сліди цього в листуванні митроп. Євгенія Болховітінова з М. Мурзакевичем. Митроп. Євгеній і Максимович ніби бажали переселення Мурзакевича до Києва, де він мав стати редактором журналу й засновником місцевого історичного товариства.

Поширенню історичної та археологічної праці в Києві сприяв своєю протекцією й призначений в 1837 р. до Києва ген.-губернатор Д. Г. Бібіков, який сам був пристрасним археологом. «При Бибиковѣ — по словам Іконнікова — історія и археологія поистинѣ были модными науками в Кіевѣ...»

Давніше заснований «Комитетъ для изысканія древностей» не виявив працездатности й був скасований. Натомість в 1843 р. постала «Временная Комиссія для разбора древнихъ актовъ», а в 1851 р. «Центральний архивъ древнихъ актовъ». До цих нових наукових установ, які виявили себе живучішими, з старих діячів увійшли лише М. Берлінський (як почесний член Комісії, не надовго, бо 1848 р. помер) та М. Максимович (як дійсний член Комісії, в якій він деякий час працював, але незабаром по хворобі залишив університет і виїхав з Києва на Михайлову гору).

З 1851 до 1864 р. при київському університеті існувала «Комісія для опису дуберній київської учбової округи». До 1857 р. головою цієї Комісії був М. В. Юзефович, а керівні становища займали: М. Х. Бунге, Г. П. Галаган і В. Я. Шульгин. Комісія мала в своєму складі 166 членів, видрукувала 4 томи праць, переважно природничого й економічно-статистичного характеру, а також і деякі праці з етнографії. В 60-их рр. ця урядова Комісія фактично вже зовсім не працювала — вона «завмерла своєю природною смертю, передавши свої кошти до Комісії для розбору древніх актів» (Про неї у статті Ф. Савченка: Українське науково-культурне самовизначення 1850—1876 рр. Україна, 1929 р., кн. 32, ст. 17).

Після смерті Євгенія Болховітінова М. Максимович зблизився з ректором Академії Інокентієм Борисовим, з яким ще в 1841 р. мріяв про заснування в Києві наукового історичного товариства. Вони вдвох пробували тоді навіть реалізувати свої задуми, в чому їм сприяв тодішній куратор київської учбової округи кн. С. Давидов. Був навіть вироблений статут «Київського Т-ва історії й старовини слов'яно-руської» і через кн. Д. Г. Бібікова представлений до Петербургу, але до заснування задуманого товариства тоді так і не дійшло. Причини цього невідомі, як не знати також — чому М. Максимович в пізніших десятиліттях не використав сприятливих моментів і не повернувся до здійснення цієї справи, хоч ніби думки про неї він і не полишив. За справу реорганізації в Києві наукового товариства М. Максимович взявся знову аж через 25 чи 30 літ. Як виходить з записки М. Максимовича до статуту 1872 р. ініціатива до заснування історичного товариства при Університеті св. Володимира була дана ще в 1867 р., але до здійснення цієї ініціативи дійшло через кілька літ. В кінці 1870 р. М. Максимович мав уже проєкт заснування такого товариства; про це він листувався з археологом О. С. Уваровим. Максимович обстоював свої давніші проєкти ще з 1841 р. (спільні з Інокентієм Борисовим) про урядово затверджене «Київське Товариство історії й старовини слов'яно-руської», а пр. Уваров радив заснувати окреме ні від кого незалежне «Археологічне Товариство» з виборним головою.

М. Максимович сподівався, що до заснування наукового товариства в Києві дійде в першій половині 1871 р. «в завершенні юбилея» п'ятдесятилітньої наукової праці самого Максимовича. Однак так не сталося. М. Максимович переговорював у цій справі з київ-

ськими впливовими чинниками (як М. В. Юзефович, куратор П. А. Антонович, ген.-губернатор А. М. Дундуков-Корсаков) та вченими і, «не посунувши справи, виїхав 9 жовтня до себе, на Михайлову гору, відклавши здійснення своєї «зав'язаної мечти» — «образованіє Археологического общества» на квітень 1872 р.

Заснування наукового товариства в Києві стало актуальною справою і в зв'язку з другим археологічним з'їздом, що відбувався в прудні 1871 р. в Петербурзі. На цьому з'їзді було рішено скликати третій Археологічний з'їзд до Києва. В Києві почали проектувати заснування організації для охорони старовини. Духовна Академія проектувала заснування Комісії для збирання й охорони церковної старовини, М. В. Юзефович проектував заснування археологічного відділу при Комісії, а Н. М. Сементовський проектував заснування археологічного товариства в Києві. Та ні один з цих проектів не був здійснений. До заснування в Києві науково-історичного товариства дійшло в кінці 1872 р. заходами одного з наступників М. Максимовича на університетській кафедрі доцента російської словесности Івана Петровича Хрущова. Останній ще в листопаді 1871 р. порозумівся з деякими професорами київського університету й Київської Духовної Академії, зацікавив київського ген.-губернатора, куратора учбової округи і його помічника М. Тулова, списався з П. Г. Лебединцевим, який у справі товариства листувався вже й з Максимовичем; потім Хрущов перевів справу з виробленням статуту історичного товариства Нестора Літописця, яке мало існувати окремо від університету. Членами-фундаторами цього товариства були крім І. П. Хрущова: П. О. Терновський, М. О. Тулов, В. С. Іконніков, І. І. Малишевський, В. Х. Півницький, М. І. Петров, П. О. Лашкарев, А. Х. Воронін, В. Б. Антонович та прот. Петро Лебединцев, якого Хрущов листовно приєднав до складу фундаторів. Це Товариство і було офіційно затверджене в 1872 і вже в грудні того року відбуло своє перше закриті засідання. Коли згодом до Петербургу наспів проект М. Максимовича про заснування київського товариства історії й старовини при Університеті св. Володимира, то тодішній міністер народної освіти гр. Д. А. Толстой відхилив його затвердження, як зайвого після затвердження Історичного Товариства Нестора Літописця. В наслідок цього членам того незатвердженого товариства (М. Максимовича) не лишилося нічого ліпшого, як приєднатися до затвердженого товариства (зорганізованого заходами І. Хрущова), яке вже розпочало свою діяльність й обрало М. Максимовича своїм почесним членом. Незабаром обидва товариства (і затверджене окремо по статуту І. Хрущова, і проєктоване при університеті по статуту М. Максимовича) злилися в одно, яке в свою чергу приєдналося до Університету св. Володимира. Думку про це приєднання особливо обстоював В. Іконніков і ця справа була остаточно оформлена на початку 1874 р.

Організаційна акція доц. І. П. Хрущова біля заснування Історичного Товариства викликала значне незадоволення М. О. Максимовича, який виявив це в листуванні і в пресі. Максимович закидав Хру-

щову, що той скористав з його думки про заснування історичного товариства, а Хрущов твердив, що думка ця виникла «внезапно» без будь-якої участі Максимовича та без впливу його проєктів.

Ігнат Житецький, який у своїй статті («Заходи коло організації історичного товариства в Києві», Україна. 1929 р. кн. 32) зупиняється на цій справі довше, займає проти Хрущова явно неприхильне становище. Він твердить прямо, що „цей «Ванитчка Хлищов», як його дражнили в Києві... прислухався до планів Максимовича і замислив використати їх”. Пізніші пояснення Хрущова, що його задум і заходи є цілком незалежними від проєкту Максимовича, Ігн. Житецький називає лукавими і нещирими. Хрущов заповняв, що він у своїх приятельських бесідах з Максимовичем ніколи не розмовляв про наукове товариство. Сам Максимович це ніби підтверджує і висловлює претензію, чому Хрущов у вересні 1871 р. не говорив з ним про наукове товариство, коли він тоді вже задумував заснувати його. Максимович вказує, що в кругу Хрущова були три чи чотири особи, які ще перед 1½ роком порозумілися з Максимовичем в справі заснування товариства при Університеті св. Володимира.

Проєкти статутів Максимовича і Хрущова різнилися між собою не тільки на пункті відношення до Університету св. Володимира. Історичне Товариство в Києві по задуму Максимовича мало бути переважно місцевим, обласним, — працювати над історією «южно-русскаго края, входящаго въ предѣлы Киевскаго учебнаго округа», а потім уже дбати про поширення в цьому краї «возможно вѣрнаго знанія о Россіи». Товариство ж Нестора Літописця по статуту Хрущова на перший плян ставило «разработку исторической науки во всей ея широтѣ». Воно також не ухилялося від досліду багатьох даних для археології «південно-західнього краю», «Кієва и его окрестностей», але ці завдання в його діяльності мали служити лише виявом місцевого кольориту. На ці справді не маловажні різниці в статутах Максимовича і Хрущова зверталася особлива увага українськими істориками. Не знати, як би розвинулося історичне товариство в Києві за проєктом Максимовича, але про товариство Нестора Літописця можемо з певністю констатувати, що намічене йому Хрущовим широке завдання не перешкодило стати на ділі в першу чергу українським науково-історичним товариством: українським по своєму складу, своєю працею й своїм значінням.

Проєкт статуту для ІГНЛ складав І. Хрущов, який переклав і підготував працю по організації Т-ва. При складанні статуту мав вплив і Н. Д. Іванишев, який робив вказівки на статуті деяких подібних організацій французьких і німецьких.

У 1876 р. § I статута Т-ва був доповнений словами: «Состоитъ при Императорскомъ Университетѣ св. Владиміра». Зв'язок Т-ва з університетом був підтверджений і пізніше, в статуті, затвердженому 1893 р. В §§ 9 і 10 цього статута було сказано, що Т-во є при Університеті св. Володимира й має право посылати кореспонденцію за посередництвом університету, відбувати свої засідання в помешканні

університету і в університеті мати приміщення для своєї бібліотеки і своїх колекцій. Згідно з § 32 статуту 1893 р. Т-во кожного року мало подавати свій звіт ректору університету. В разі закриття Т-ва все його майно мало перейти у власність університету (§ 46).

У 1882 р. спеціальна комісія виробила проєкт Нового Статуту, який був схвалений на засіданні 23 травня і переданий на затвердження кураторові київської учбової округи.

22 грудня 1893 р. міністер народньої освіти гр. Делянов на основі університетського статуту 1884 р. затвердив статут ІТНЛ, яке було при Імператорському Університеті св. Володимира в Києві. Цей статут, видрукуваний в кн. VII Чтеній з 1894 р., має 46 §§. Він досить докладно визначає завдання Т-ва, його діяльність, склад органів, поділ членів, справу видань, засідань, приналежності до університету, ліквідації Т-ва і т. д. Згідно § 45 цього статуту, зміну статуту Т-ва можна було переводити лише через раду університету й куратора учбової округи в міністерстві народньої освіти.

Завдання Т-ва, як вони первісно проєктувалися М. Максимовичем, різнилися від тих, що їх було затверджено в статуті 1872 р., зложеному І. Хрущовим. Та ці завдання Т-ва в другому його статуті були сформульовані дещо відмінно. По статуті 1872 р. Т-во мало сприяти розвитку «русской» історичної науки — історії політичної й церковної, історії літератури й права, археології, нумізматики й т. д. Одним з завдань Т-ва було встановити зв'язок і співробітництво між вченими м. Києва, які працювали в галузі названих наук. При чому малося на увазі об'єднати в Т-ві на неутральному ґрунті і вчених дослідників, які не належали до університетської корпорації. Т-во в своїй діяльності висувало на перший плян засідання з читанням і обговорюванням своїх рефератів. Воно не ставило своїм завданням видання праць і матеріалів не читаних і не обговорених в Т-ві.

В статуті 1893 р. завдання й організація Т-ва ще більше поширені. В § 2 цього статуту читаємо, що ближчою ціллю Т-ва є підтримувати зв'язки між ученими, які займаються історичною наукою, переважно в Києві, дати кожному з них можливість піддавати досліджувані ними питання обміркованню в Т-ві для повнішого вияснення тих питань, і знайомити членів Т-ва з статтями, призначеними до публікації, з відкриттями й науковими висновками, а також сприяти своїми виданнями та публічними засіданнями поширенню точного історичного знання. Для досягнення цих завдань Т-во, згідно з § 3 того статуту, мало влаштовувати приватні й публічні засідання, впоряджувати екскурсії, установляти зв'язки й співробітничати з іншими такими організаціями й установами, друкувати звіти про свої праці, видавати Чтенія і т. д. Згідно з § 6 Т-во могло засновувати свої наукові колекції, бібліотеку, музей, збірки рукописів і т. п.

Згідно з статутом 1893 р. ІТНЛ складалося з членів почесних, дійсних і кореспондентів (§ 11). Членів вибирали загальні збори на основі писемної заяви або на внесення. Те й друге мало бути рекомендоване 5 членами (Ухвала Ради 1885 р. вимагала лише 4 підписи, але

в заяві мали бути мотиви з зазначенням наукових праць і учбової діяльності кандидата). На загальні збори заява поступала з заключенням Ради Т-ва. Вибори переводилися закритим голосуванням, при чому для вибору треба було більшості не менше $\frac{2}{3}$ присутніх на засіданні членів. Тільки членів-кореспондентів вибирали загальні збори простою більшістю голосів і на внесення тільки трьох дійсних або почесних членів. Внесення про вибори нових членів мали подавати на одно засідання перед балотуванням, а самі вибори мали стояти на повістці засідання (§ 15).

В почесні члени ІТНЛ вибирали здебільшого заслужених вчених, а також за заслуги для розвитку історичної науки в Росії через прошові пожертви або особисті впливи та за заслуги для розвитку самого Т-ва (§ 12). Почесні члени мали деякі привілеї — вони звільнялися від членських внесків (§ 17), які були встановлені для членів в розмірі 5 руб. річно (§ 18); крім того почесні члени діставали безплатно по 1 прим. Чтеній. Правда, те саме діставали і дійсні члени, але лише при умові, що вони заплатили справно членську вкладку. Інакше почесні члени користалися в Т-ві тими самими правами, що й дійсні.

Почесних членів Т-ва за перше 25-ліття було обрано 42. З них багато було видатних діячів Т-ва, що перед тим були його дійсними членами, але багатьох і відразу вибирали в почесні члени. В складі почесних членів ІТНЛ були такі наукові діячі, як М. Максимович, І. Срезневський, М. Костомаров, В. Антонович, Ол. Лазаревський, В. Іконніков, В. Владимірський-Буданов, І. Лучицький, М. Дашкевич, М. Сумцов, М. Петров, А. Петрушевич, В. Ламанський, Є. Голубинський, П. Лебединцев, М. Колялович, К. Бестужев-Рюмін, В. Веселовський, І. Ягіч, В. Юргевич, А. Уваров, П. Уварова, І. Забелін, А. Майков, Ф. Фортинський, В. Сергєєвич, П. Знаменський, акад. з Загребу Франц Рачкій, ректор Н. Бунге і т. д. А також і такі діячі, як пр. Ол. Бобринський, петербурзький міністер народньої освіти гр. Ів. Делянов, ген.-губернатор кн. Ол. Дондуков-Корсаков, куратори київської учбової округи Пл. Антонович і Вл. Вельямін-Зернов, єпископ члугринський Порфирій і уманський Филарет (ректор КДАкадемії), голова київської археологічної комісії М. Юзефович та інші.

Дійсними членами ІТНЛ вибирали тих дослідників, своїх і закордонних, що самостійно працювали в наукових галузях Т-ва і заявили себе науковими публікаціями (§ 13). Дійсні члени мали повинність платити справно членські внески по 5 руб. річно, а хто не вносив цих внесків два роки підряд, то тим самим вибував з Т-ва; також вибувшого члена могли знову прийняти на заяву до Ради, без голосування, але при умові, що він заплатить усі свої членські недоїмки (§ 18). Всіх дійсних членів за перше 25-ліття було обрано 177. Між ними було багато дуже відомих і заслужених діячів української науки. З дійсних членів ІТНЛ назву таких, як Ф. Мищенко, П. Житецький, П. Єфименко, А. А. Андрієвський, Дм. Багалій, І. Лінниченко, А. і Н. Стороженки, Вас. і Вол. Ляскоронські, К. Михальчук, Ф. Ни-

колайчик, І. Теличенко, Н. Молчановський, В. Мякотин, М. Грушевський, М. Біляшівський, М. Василенко, Л. Падалка, В. Ейнгорн, Ол. Маркевич, Г. Павлуцький, В. Доманицький, М. Довнар-Запольський, Я. Шульгин, В. Перетц, Ів. Стещенко, акад. Ол. Шахматов, Ів. Павловський, В. Модзалевський, В. Данилевич, А. Лобода, М. Максимейко, І. Малиновський, Ів. Гливенко, Ф. Титов, о. Є. Сіцінський, Ф. Уманець, В. Вовк-Карачевський, Н. Полонська, В. Кордт, В. Завітневич, П. Голубовський, Ол. Грушевський, І. Каманін, Ф. Кнауер, Ор. Левицький, В. Науменко, В. Щербина, Л. Добровольський, М. Марковський, М. Ясинський, Ів. Шаровольський, М. і П. Іванови, В. Резанов і багато інших.

З цього далеко неповного переліку почесних і особливо дійсних членів Т-ва видно, що до його складу належали мало не всі наукові діячі, що працювали в галузі українознавства. По своєму складу, більшістю своїх членів, ІТНЛ було виразно українським. В складі членів були майже всі українські історики і філологи, незалежно від того, де вони перебували — в Києві, чи на провінції (Полтава, Харків, Ніжин, Житомир, Крем'янець, Одеса, Ромен, Конотоп, Кам'янець, Чернігів, Ставропілль, Катеринослав і т. д.). Серед дійсних членів ІТНЛ були професори майже всіх університетів тодішньої Росії й різних високих шкіл Петербургу, Москви, Казані, Томська, Риги, Саратов, Вільни, Варшави й інших міст.

У члени кореспонденти ІТНЛ вибирали осіб, які могли допомогати Т-ву в справі добування матеріалів і відомостей (§ 14). Кореспонденти мали право бути на всіх засіданнях Т-ва, але не мали права голосу при вирішуванні справ. Вони не платили членських внесків, але не діставали безплатно й видань Т-ва, крім тих, де друкувалися їхні праці або матеріали (§ 21). Бували випадки, що чл.-кореспондентів вибирали в дійсні члени, як то було напр. з Єл. де-Вітте або В. Пінчегю. Але загалом чл.-кореспондентів Т-во ніколи не мало багато. В 1910/11 р. їх було всього шість.

Загальна кількість членів Т-ва зростала поволі. В 1873—77 рр. Т-во мало всього 45 членів, в 1881 р. — 75 чл. (з них 12 почесних); через 10 літ, в 1891 р., ця кількість збільшилася до 124 (з того 20 почесних). Як довідуємося зі звіту за 1892 р., Т-во навіть вживало заходів для доповнення свого складу новими силами. В 1901 р. було всього 145 чл., а в 1911 — що був 39 роком існування Т-ва — 161 чл. (Це число є трохи меншим супроти 164 чл., що їх мало Т-во в 1897 році). Члени Т-ва були переважно з Києва. В 1880 р. всіх членів було 69, а з того перебували постійно в Києві 35; в 1909 р., з запальною кількості 155 чл., киян було 83. Таке ж приблизно відношення маємо і для інших років — кількість киян була трохи більша половини.

Закордонних членів Т-во мало порівнюючи мало. Серед них, крім згаданих уже левояняна А. Петрушевича, загребського академіка Фр. Рачко та віденського проф. Ягіча, були ще: пом. директора львівського архіву актів місцевої історії д-р А. Прохазка, проф. Оксфордського університету ісландець Gudbr. Vigfusson М. А., проф.

Софійського університету Ів. Д. Шишманов, обраний в дійсні члени 17. II. 1902 р.

По своєму складу ІТНЛ було досить різноманітним. Серед його членів було багато високошкільних професорів, академіків, відомих наукових діячів, але було не мало й початкуючих вчених. В складі Т-ва були й викладачі гімназій (як напр. інспектор 5-тої гімназії А. Музиченко, В. Пічета, В. Науменко, В. Щербина, В. Ляскоронський), професорські стипендіяти (В. Розов, Н. Гудзій, І. Огієнко), магістранти (напр. Ол. Грушевський), поручники (В. Модзалевський), члени Судової Палати (Д. Туткевич), присяжні повірені (напр. чл.-кор. Г. Баратц) і т. д.

Члени Т-ва творили кілька таборів, які змагалися між собою. Угрупування відбувалися на основі приналежності до Університету св. Володимира чи Духовної Академії, а також по принципу національно-ідеологічному. М. Стороженко в своїх спогадах висловлює жаль з приводу цього поділу і змагань. «На жаль, — каже він, — і в такому поважному науковому товаристві не вгамовувалася політична боротьба та особливо розігравалася під час виборів голови. На вибори мобілізувалися майже всі, що жили в Києві, члени; та й переможці опісля підтримували свого голову, а тоді їхні супротивники не приходили на засідання. Члени Товариства, — каже далі М. Стороженко, — ділилися на дві частини — університетську та академічну, що між ними був чогось якийсь непроходимий антагонізм. Проте треба признати, що члени університетської частини завжди брали щирішу участь у чергових засіданнях Товариства; з академічних завжди бували І. Малишевський, С. Голубев, В. Завітневич, Ф. Титов, П. Лашкарев, О. Криловський та як коли М. Петров... Крім того, — свідчить далі М. Стороженко, — обидві ці частини поділялися на українську із В. Антоновичем на чолі та російську, що не мала якогось особливого голови, проте як коли перемагала українську, то й вибирала головою Товариства, чи то В. Іконнікова, якось раз О. Лазаревського, а то був розв'яз інтриги проти В. Антоновича І. В. Лучицький та змагався бути головою Товариства, одначе його не вибрано...»

Головне керівництво справами ІТНЛ і його науковою діяльністю належало Раді, яка згідно з § 23 статуту 1893 р. складалася з голови, його заступника (товариша), секретаря й скарбника та восьми членів, що їх вибирали на шість літ загальні збори з почесних та дійсних членів Т-ва. Кожне трьохліття з восьми членів ради вибувала половина по старшинству вибору, а на їх місце вибиралися нові з восьми кандидатів, запропонованих радою Т-ва. Вибори членів ради переводилися на загальних зборах. Бували випадки (дуже рідко!), що ці адміністративні засідання для вибору не відбувалися — так бувало в 1902 р., коли засідання не відбулося за відсутністю кворуму (прибуло 26 чл., а треба було 36); в 1905 р. не відбувалося виборче засідання з причини закриття університету.

Члени Президії (бюра) ради, а також бібліотекар і пом. секретаря, вибиралися на 3 роки. Посаду бібліотекаря можна було з'єднати з по-

садою пом. секретаря (§ 37). В 1902 р. піднімалося питання про відділення функцій комп. секретаря і бібліотекаря, але рішили залишити все по-старому.

Рада Т-ва не мала багато засідань, всього по кілька на рік. Так, в 1894/95 р. вона засідала тричі, в 1895/96 р. п'ять разів, в 1896/97 р. мала чотири засідання і т. п. Члени бюро ради мали деякі привілеї, — зокрема вони були звільнені (з 1902 р.) від плачення членських внесків.

До складу ради за перше десятиліття, крім членів фундаторів та функціонерів, входили ще такі члени Т-ва: А. Ф. Кистяківський, В. І. Модестов, А. Д. Воронов, Ів. В. Лучицький, Ор. І. Левицький, Т. Д. Флоринський, кн. Е. Н. Трубецький, В. З. Завітневич, В. П. Науменко, А. І. Степович, В. І. Щербина; пізніше в складі членів ради бачимо ще Г. Афанасієва і М. Довнар-Запольського. В складі ради за весь час існування Т-ва було дуже мало таких членів, які б не були фундаторами Т-ва або функціонерами в його раді, — всього з десяток.

Становище голови ІТНЛ за весь час його існування займало дев'ять осіб. Першим його головою недовгий час (в рр. 1873—1874) був пом. куратора київської учбової округи М. А. Тулов (1814—1882), вихованець київського університету, його магістер, професор теорії поезії й історії літератури в ніженському ліцеї, письменник і педагогічний діяч. М. Тулов писав між іншим на тему «О малорусскомъ правописаніи» (Вороніж, 1880 р.). В «Основи» 1861 р. він почав друкувати під псевдонімом Динейкина напівбелетристичний нарис «Гимназическая переписка», закінчення якого з цензурних причин появилось аж через 20 літ у «Вѣстникѣ Европы».

М. Тулов уступив з головування 20 травня 1874 р. Його становище на трьохліття зайняв В. С. Іконников, професор Університету св. Володимира, пізніше академік УАН, відомий історіограф і історик Росії. В це перше трьохліття свого головування В. Іконников організував працю й життя Т-ва, зв'язав останнє з університетом, заснував бібліотеку й підготував видання Чтеній, хоч перша книга їх за його редакцією вийшла через брак коштів і пізніше (в 1879 р. за головування А. Котляревського). За головування В. Іконникова засідання Т-ва стали регулярними і приступними для публіки; особливо після того, як стали вони відбуватися в помешканні університету. За Іконникова ж почали появлятися в Унив. Изв. і відомості про ІТНЛ та його реферати. Вдруге був обраний Іконников головою Т-ва на трьохліття 1893—1895. Тоді саме Т-во почало діяльність по новому розширеному статуту, затвердженому 1893 р. З нагоди 40 ліття наукової праці Іконникова (в 1905 р.) ІТНЛ присвятило йому ХІХ кн. своїх Чтеній, що вийшла під редакцією М. Дашкевича в 1906 і 1907 рр. з портретом Іконникова.¹

¹ Як науковий діяч В. Іконников відзначався головно ерудицією й точністю. Головніші його наукові публікації такі: Магістерська дисертація про Максима Прека в Унив. Изв. і окремо.

Третій з черги голова ІТНЛ проф. А. А. Котляревський (рр. 1877—1881) помер на цьому становищі. За головування А. Котляревського до Т-ва вступило багато авторитетних наукових сил. Завдяки його заходам значно збільшилася бібліотека й поліпшилися фінанси Т-ва. Як добрий промовець і цікавий докладчик, А. Котляревський притяг на засідання Т-ва багато відвідувачів. За його головування на засіданнях особливо часто подавалися бібліографічні огляди й критичні оцінки біжучої історичної літератури.²

Після смерті А. А. Котляревського головою Т-ва два дальші трьохліття (1881—1887) був проф. В. Антонович, який напочатку існування Т-ва, в рр. 1872—1873, виконував функції скарбника. В. Антонович, як голова, сприяв дальшому розвитку Т-ва, збільшив його наукові сили, розширив програму діяльності Т-ва, уділивши в його працях визначне місце т. зв. тоді південно-руській археології. За головування В. Антоновича Т-во пережило тяжкі часи в зв'язку з тодішніми подіями й закриттям університету в 1884 р., в наслідок чого й Т-во не відбувало своїх засідань протягом 8½ місяців. В 1887 р. В. Антонович зрікся від дальшого головування в Т-ві, але в 1896 р. його було обрано головою втретє. Цього разу Т-во під його головуванням багато попрацювало над організацією XI археологічного з'їзду.

В признання великих наукових заслуг В. В. Антоновича ІТНЛ ухвалило відкрити з нагоди 35-ліття професорської й 45-ліття наукової діяльності В. Антоновича підписку на премію його імені при Т-ві за праці з південно-руської археології й історії, а також взяти участь у вшануванні квилята. Ініціаторами цієї постанови були: М. Дашкевич, Г. Павлуцький, І. Каманін, С. Голубев, А. Лобода і М. Довнар-Запольський. Для дальшої розробки і здійснення цієї справи була обрана комісія з названих ініціаторів та ще — Ор. Левинського, М. Василенка і М. Грушевського.

Докторська дисертація про культурне значіння Візантії в Рус. історії — Унив. Изв. 1869 р. і окр. (відп. крит. в Унив. Изв. 1870 р., 1—5).

Скептична школа в російській історіографії і її противники — Унив. Изв. 1871 р., 9—II, і окр.

Засланці й заточенці в Соловецькому монастирі — Рус. Стар., 1888 р.

Губерніяльні Архівні Комісії 1884—1890, Унив. Изв. 1890.

Опыт русской історіографії тт. I, II, т. III в рукопису). В. Іконніков друкував децю і в Київ. Стар., як от про Київ у 1654—1655 рр., (К. Стар. 1904 р. і окр.). Редагував В. Іконніков київські Унив. Изв., де видруковано найбільше його праць, Чтенія в ІТНЛ, де також умістив не мало своїх матеріалів, потім різні збірники університетські, покажчики і т. д., напр., Біографічний словар професорів і викладачів Університету св. Володимира; Історично-статистичну записку про вчені й учово-допоміжні установи Імп. Університету св. Володимира 1839—1884; Покажчик до офіційної й неофіційної частин Унив. Изв. і т. д. Помер Іконніков 26. XI. 1923 р.

² Про А. А. Котляревського див. статтю М. Дашкевича у Унив. Изв. за 1881 р. ч. 10. а також додаток до III кн. Чтеній в ІТНЛ п. з. Поминка по А. А. Котляревському, що містить некролог, поминальні промови й бібліографію праць.

В XXI кн. Чтеній є частина Пам'яті чл.-фундатора ІТНЛ і засл. ордин. проф. В. Б. Антоновича († 8. III. 1908). Його пам'яті Т-во присвятило своє засідання 30 березня 1908 р., на якому тоді голова Юл. Кулаковський у вступному слові характеризував В. Антоновича як ученого «осторожного в своїх виводах і непритязательного в своїх сужденіях». М. Довнар-Запольський говорив там про історичні погляди В. Антоновича, характеризуючи останнього як еkleктика «нѣсколько склоннаго къ славянофильской догмѣ, но пролапающаго въ ней самостоятельные пути». В. Завітневич поділився тоді своїми цікавими спогадами про В. Антоновича як археолога; Ів. Каманін реферував про праці Антоновича з історії козащини, В. Щербина подав свою згадку про покійного, а В. Данилевич говорив про В. Антоновича як професора. В цих промовах згадувалося почасти й про українську діяльність В. Антоновича, зокрема про його приватні курси та про їх публікацію у Львові й Чернівцях; при тому В. Данилевич підкреслював, що виклади В. Антоновича «дышали горячей любовью къ родному краю и народу», але в них «нельзя было найти ни одного штриха национальной исключительности, ни малѣйшей черты шовинизма».

За головування М. Владимірьського-Буданова (1887—1893) Т-во виробило новий статут і поліщило своє матеріяльне становище. Завдяки державній субсидії постала можливість zorganizувати правильне видання Чтеній. Тоді ж була зорганізована Комісія під головуванням І. Малишевського (в складі — М. Дашкевича, Ор. Левицького і Т. Флоринського), яка виробила проєкт дальшого видання Чтеній. За головування Владимірьського-Буданова Т-во налагодило й обмін своїми виданнями. М. Владимірьського-Буданова хотіли в 1893 р. переобрати й на дальше трьохліття, але він на це не погодився. Т-во висловило йому тоді признання за його заслуги і подяку.

Недовгий час, всього один рік (1895—96), після Владимірьського-Буданова, головою ради був Ол. М. Лазаревський, один з діяльних референтів Т-ва, що не мало попрацював також і на становищі заступ. голови та члена ради. За головування Ол. Лазаревського почалися публічні виклади Т-ва, збільшилися його кошти й бібліотека, до якої сам Ол. Лазаревський жертвував багато своїх книг.

Про участь Ол. Лазаревського в ІТНЛ є в статті М. П. Василенка: Памяти почетного члена Общества А. М. Лазаревскаго († 31 березня 1902 р.), в Чтеніях кн. XVII. До Т-ва Ол. Лазаревського став ближче в середині 1890-тих рр., — в Чтеніях він друкував свої праці, був короткий час головою й потім аж до смерті заступником голови. Але з Т-вом він був зв'язаний і давніше — до складу членів його обрали ще в 1880 р., а в 1893 р. з нагоди 40-ліття його науково-літературної діяльності Ол. Лазаревський був обраний почесним членом Т-ва. Але до 1890-х рр. Лазаревський не тільки що не приймав участі в працях Т-ва, він навіть не відвідував його засідань. Таку відчуженість Лазаревського супроти Т-ва М. Василенко пояснює «нѣкоторою зам-

кнутостью его природы и трудностью, съ которою онъ сближался съ людьми». Ол. Лазаревський, поселившись в 1880 р. в Києві, стояв осторонь від кола університетських діячів; своєю науково-публіцистичною діяльністю він був зв'язаний з Києв. Стариною. В 1895 р. цілком випадково — в наслідок дочасного зречення В. Іконнікова — дійшло до вибору Ол. Лазаревського на голову Т-ва. З цього часу Лазаревський міцно зв'язався з ІТНЛ — читав у ньому реферати, друкував у Чтеніях свої праці й т. д. Через свою діяльність в Т-ві Лазаревський став ближче й до університету. До університетської бібліотеки він пожертвував свою колекцію книг і рукописів з історії України. Цю колекцію він збирав протягом майже 40 літ. Головою Т-ва Лазаревський був лише трохи більше року — доки продовжувався термін головування В. Іконнікова, який дочасно уступив. Надалі Ол. Лазаревського в голови не вибрали, бо в Т-ві одержала перевагу прупа членів, які настоювали на тому, щоб головою Т-ва був професор університету. Ол. Лазаревського в 1896 р. обрано заступником голови.

Завдяки заходам Ол. Лазаревського Т-во одержало від невідомої особи пожертву в сумі тисячі руб., які й послужили фондом для організації публічних викладів Т-ва. Невідомим жертводавцем був Н. А. Терещенко (Києв. Старина. 1902 р., травень, стор. XVII). За головування Ол. Лазаревського, в березні 1896 р., в актовому залі університету відбулися виклади проф. П. Армашевського і проф. В. Антоновича з геології й історії Києва, що потім появилися й окремою книжкою п. з. Публічних лекцій по геології и історії Києва, читання професорами П. Я. Армашевскимъ и В. Б. Антоновичемъ въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца въ мартѣ 1896 г. съ двумя рисунками. Київ. 1897. стор. 87. В. Антонович довів тоді свої виклади лише до «удѣльно — вѣчевого» періоду й далі продовжувати їх відмовився, хоч як настоював на цьому Ол. Лазаревський.

Після Ол. Лазаревського на чоло лекційної комісії Т-ва став І. Лучицький. При останньому лекції набули характеру викладів не по самій тільки південно-руській історії, як було за Лазаревського, а по історично-філологічним предметам взагалі. Ці лекції мали бути підготовочною стадією для вищих жіночих курсів, що їх мали відновлювати в Києві; коли ж виявилось, що це відновлення не надійне, то ослабла енергія і до викладів в Т-ві і ці виклади незабаром звмерли зовсім.

В Чтеніях Т-ва Ол. Лазаревський опублікував: Акти до історії землеволодіння в Малоросії 1630—1690, Акти до історії манастирського землеволодіння, Переписні книги 1666 р., Цехові акти Лівобережжя, Нарис про Полтавську Лубенщину і ін.

В 1899 р. головою ІТНЛ був обраний М. П. Дашкевич, який на цьому становищі й залишався з перервою в 1904/05 р. майже до своєї смерті († 20 січня 1908). В 1907 р. він через хворобу уступив з головування. М. Дашкевич став дійсним членом Т-ва ще в 1874 р., а з 1878 р. до 1891 р. був незмінним секретарем Т-ва. Визначився він як ду-

же діяльний член Т-ва, — був «по истинѣ душою, живымъ нервомъ его». Протягом 30 літ він виступав у Т-ві з рефератами, під його редакцією вийшло 14 книг Чтеній, брав він участь в комісіях і т. д.

З лютого 1908 р. відбулося засідання Т-ва, присвячене пам'яті покійного М. П. Дашкевича — почесного члена, заслуженого професора й академіка. На цьому засіданні були присутні члени Т-ва, учні покійного й багато публіки. Промовляли: голова Ю. Кулаковський, Т. Флоринський, А. Лобода, І. Шаровольський, М. Довнар-Запольський і Ів. Каманін. Їхні промови опубліковані в XX кн. Чтеній. Вони загалом не дуже ґрунтовні, все ж дають відомості про М. Дашкевича і кидають деяке світло на відносини в самому Т-ві.

Микола Павлович Д а ш к е в и ч народився 4 серпня 1852 р. в Бжеві на Волині в родині священника. Учився він в житомирській гімназії і в київському університеті на історично-філологічному факультеті, де захоплювався південно-руською історією й руською літературою. Учителями його тут були головню — А. А. Котляревський і В. Б. Антонович. Під кермою останнього він займався дослідом Болоховців і деяких інших проблем з української історії. Будучи студентом, він написав і медальну працю про Данила Галицького. В 1873 р. М. Дашкевич був залишений при університеті для підготовки до професури з історії західно-європейських літератур. Магістерська праця його з історії середньовічного романтизму «Сказаніе о св. Гралі». Здобувши титул магістра, М. Дашкевич розпочав виклади в університеті. Після виходу в світ його праці «Романтика круглою столу в літературах і житті Заходу» (Київ, 1890), Університет св. Володимира дав йому титул доктора h. c. західно-європейських літератур. Крім університету, М. Дашкевич викладав також на жіночих курсах. Він займався науковою працею, але дбав щільно і про свої університетські курси. Брав він участь в обох київських археологічних з'їздах 1873 і 1899 рр., був головою бібліотечної комісії університету, тричі їздив для наукових занять закордон (Німеччина, Франція, Англія й Італія). Петербурзька Академія Наук обрала його ординарним академіком по відділу руського «языка і словесности». В 1906 р. на його честь був виданий збірник *Еganos*. Опубліковано біля 70 праць М. Дашкевича, але багато лишилося недрукованих, між ними і велика праця з історії Південної Руси. Особливої згадки заслуговує рецензія М. Дашкевича на працю М. Петрова з історії української літератури XIX ст.

Т. Флоринський характеризував М. Дашкевича як людину, що не любила зібрань, не шукала зв'язків, ухилялася від розваг й дорожила часом для наукової праці. М. Дашкевич любив книгу й мав багато бібліотеку з книгами до історії західно-європейських літератур, народної поезії й південно-руської історії. Сам він відзначався поетичністю, любив природу, був романтиком, ідеалістом і релігійним християнином. Підкреслюючи, що М. Дашкевич був знавцем мало-руської народної поезії і високো ставив ідею народности, Т. Флоринський зауважує, що М. Дашкевич не поділяв «тѣхъ новѣйшихъ узко-

націоналістических доктрин, которьми стараються выгрыть глубоку пропасть между двумя русскими народностями, и не сочувствовали стремлєніямъ представителей этихъ доктринъ разрушить созданное вѣками единеніе великорусовъ и малорусовъ въ одномъ общемъ научномъ языкѣ». Ніби в доповненні до цієї тирази Т. Флоринського, А. Лобода в своєму рефераті про М. Дашкевича як історика літератури руської і малоруської нагадав, що М. Дашкевич спочатку вживав термін українська література, а з 1898 р. став уживати замість того терміна малоруська і південно-руська.

Історик по своїй університетській підготовці й симпатіям, М. Дашкевич зберіг історичні інтереси назавжди. Характеризуючи М. Дашкевича як ученого і преподавателя, І. Шаровольський підкреслив, що М. Дашкевич мав знання бібліографічні; Ю. Кулаковський у вступній промові ствердив, що М. Дашкевич у своїх рефератах з історії й історії літератури був однаково авторитетний і красномовний, — він мав великі знання, багату ерудицію й блискучий дар комбінації. Своєю працею в ІТНЛ він впливав так, що Т-во було не тільки історичним, а й історично-літературним. М. Дашкевич від початку мріяв про видання періодичного органу Т-ва, але здійснення цього стало можливе аж пізніше, завдяки підтримці міністерства народньої освіти. Саме з ініціативи М. Дашкевича Чтенія стали виходити випусками як кварталник. В Чтеніях М. Дашкевич друкував свої праці, він же редагував їх і багато корегував. При його участі був вироблений і новий статут Т-ва. М. Дашкевич має значні заслуги і в справі організації публічних викладів Т-ва, в яких він брав участь і як лектор, при чому його виклади збирали численну аудиторію.

В 1907 р. М. Дашкевич через хворобу уступив з головування. Головою Т-ва на дальші трьохліття став Ю. Кулаковський, який і перед тим уже був головою Т-ва в 1903 і 1904 рр.

На становищі заступника голови Т-ва найдовше був професор Київської Духовної Академії І. І. Малишевський (беззмінно в рр. 1873—1896). Після нього заступниками голови були: Ол. Лазаревський, Ор. І. Левицький, А. А. Дмитрієвський, А. Стороженко і Г. Г. Павлуцький.

На секретарському становищі в Т-ві найдовше пробули: І. П. Хрущов, М. П. Дашкевич, М. Н. Ясинський і А. Лобода. І. Хрущов був секретарем Т-ва за головування М. Тулова, В. Іконнікова і А. Котляревського. В 1878 р. секретарем став М. Дашкевич, який і виконував ці функції майже 15 літ. В 1890 р. на час поїздки М. Дашкевича закордон секретарські функції в Т-ві виконував Т. Флоринський. При відступленні М. Дашкевича з секретарства Т-во висловило йому признання його великих заслуг як секретаря і обрало його в почесні члени. В 1892/93 р. секретарем був П. В. Голубовський, який відступив по хворобі. На його місце був обраний П. В. Владиміров (1893—95), а після нього В. З. Завітневич (1895—96), якого в 1896 р. заступив на два трьохліття М. Ясинський, а на дальше трьохліття А. Лобода.

Скарбниками Т-ва були: В. Б. Антонович (1872—73), Г. В. Малеванський (1873—74), П. Терновський (1874—75), А. В. Розов (до 1878

р.), С. Голубев (1878—89, потім в 1898), Ф. Фортинський (1889... 1902), Г. Павлуцький (1903... 1910) і В. Щербіна (з 1911 р.).

Функції пом. секретаря та бібліотекаря найдовше виконував Ів. Каманін (від 1890 до 1910 р.). При уступленні його в 1910 р. (по хворобі) Т-во висловило йому гарячу подяку за його працю для Т-ва. Перед Каманіним пом. секретаря був П. Терновський (1872—1884), а після нього (з 1911 р.) В. А. Абрамович. Бібліотекарем Т-ва перед І. Каманіним були: П. Терновський (1872—84) і Ф. Фортинський (1885—90). Обидва вони виявили себе діяльними й заслуженими членами Т-ва.

Пилип Терновський від заснування Т-ва аж до своєї смерти († 23 травня 1884 р.) виконував функції бібліотекаря й пом. секретаря. Це саме він заложив основу бібліотеки Т-ва. З ініціативи Терновського при Т-ві була заснована й комісія для видання словника термінів до давньої руської літератури (до 1700 р.). Він сам і виконав багато цієї словникової праці, хоч її й не докінчив — матеріал був зданий в архів Т-ва. Про життя й наукову діяльність П. Терновського цікаві відомості подають І. Каманін і М. Істомін в Чтеніях, кн. XXII.

Федір Фортинський брав участь в працях Т-ва від початку. Був він бібліотекарем, скарбником, членом ради й учасником публічних викладів. Ф. Фортинський багато помагав Т-ву як професор і ректор університету св. Володимира. Походив він з Рязанської губернії (* 1846 р.), учився в духовній школі й семінарії, потім петербурзькому університеті. Магістерська дисертація його про Титмара Мерзебурзького, а докторська про приморські Вендські міста і їх вплив на утворення Ганзейського Союзу до 1370 р. З 1872 р. Ф. Фортинський став доцентом загальної історії в київському університеті, потім професором. В 1877—87 рр. був він секретарем Історично-Філологічного факультету, в 1887 р. обраний деканом, а з 1890 р. став ректором. Катедру загальної історії в університеті св. Володимира Ф. Фортинський займав протягом 30 літ. Читав він лекції з історії середніх віків і спеціальні курси з історії Італії, Англії й Франції. Крім двох великих дисертацій, Ф. Фортинський написав біля 30 менших, переважно бібліографічних, праць. (Список їх в Чтеніях, кн. XVII, при статті М. Ясинського).

(Далі буде)

Симон Наріжний

ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО НЕСТОРА ЛІТОПИСЦЯ В КИЇВІ

(Продовження)

У признання заслуг Ф. Фортинського Т-во обрало його почесним членом, а після його смерті († 12 грудня 1902 р., на 56 році) присвятило його пам'яті засідання 19 січня 1903 р. з доповідями: М. Дашкевича, Т. Флоринського, А. Ясинського, Вол. Ляскоронського і пані А. Л. Іконнікової (гостя). В цих докладах і спогадах, опублікованих в XVII кн. Чтеній, покійний Ф. Фортинський схарактеризований як людина, вчений, професор і громадський діяч.

Щороку перед загальними річними зборами переводилася перевірка грошових справ, бібліотеки й майна Т-ва. Переводила цю перевірку спеціальна ревізійна комісія, яку обирали за місяць до річних зборів в складі трьох членів (§ 42 статуту). Членами Ревізійної Комісії в різних роках найчастіше були: Ю. Кулаковський, Н. Молчановський, М. Василенко, Н. Стороженко, В. Щербина, Ор. Левіцький, В. Істомин і інші.

Діяльність ІТНЛ і обсяг його праці оформлювалися поступово. Діяльність ця виявлялася головню в формі засідань і публікацій. Т-во з невеликого гуртка, переважно професорів київського університету та Духовної Академії, що збиралися первісно поза університетом, навіть на приватних квартирах, згодом перетворилося в справжню наукову установу. Оглядаючи 25-ліття Т-ва, М. Дашкевич писав, що «тепер в складі його (Т-ва) числяться майже всі, хто в Києві займається історичною наукою, потім дехто з провінціальних любителів старовини і багато з іногородніх вчених...» (Чтенія 1899 р., ст. 12).

Вже за першу чверть століття Т-во і при скромних матеріяльних засобах дало значні наслідки. Воно викликало помітний інтерес до історичної науки й об'єднало за спільною працею в Києві наукових працівників. Воно складалося з самих різних спеціалістів історичних та філологічних наук, тому й не могло обмежитися в своїй праці якоюсь одною вузькою спеціальністю.

Діяльність Т-ва полягала головню в розробленні історичних питань і то переважно присвячених Україні. Т-во слідувало за розвитком історичної науки, ознайомлювало на своїх засіданнях членів і гостей з працями окремих дослідників, уможливило обговорення цих праць, допомагало збирати матеріяли для наукових дослідів і їх пуб-

лікувати. Багато праць членів Т-ва було й написано лише в зв'язку з призначенням їх для читання в Т-ві, хоч багато таких праць появилось потім друком не в органі Т-ва, а в інших публікаціях. Реферати на засіданнях Т-ва викликали звичайно живий обмін думками й часом досить ґрунтовні додаткові уваги. Т-во не мало достатніх матеріальних засобів і тому не могло організувати ні археологічних розкопів, ні колективного розроблення архівних матеріалів. Але окремі його члени провадили те й друге.

Не мало Т-во подостатком засобів і на видання пам'яток та історичних матеріалів, хоч деякі з них члени Т-ва й підготували до друку, напр. Життя Федора Студита порівняне з грецьким текстом П. Терновським. Не здійснило Т-во й прийнятого в 1875 р. проекту В. Іконнікова в справі складення історичного пояснювального словника юридичних, церковних та інших термінів в пам'ятках давньо-руської літератури, хоч ця робота також була почата. В 1883 р. розпочало Т-во з ініціативи Ів. Лучицького й працю біля збирання етнографічно-археологічних матеріалів, для чого була обрана навіть спеціальна комісія. Але ця праця, так само через брак засобів, не була доведена до кінця.

20 вересня 1909 р. на пропозицію Юл. Кулаковського була обрана комісія для перегляду й закінчення початого П. Терновським рукопису давньо-руського словника. До цієї комісії увійшли: В. Іконніков як голова, Ів. Каманін, М. Істомин, П. Смирнов, А. Лобода, В. Завітневич, С. Маслов та інші.

Поступово розвивалися й зв'язки Т-ва з іншими науковими установами, участь Т-ва в різних наукових підприємствах, обмін виданнями й т. п. Організаційна діяльність Т-ва, зокрема по підготовці археологічних з'їздів, була досить значна. В 1902-03 р. Т-во брало участь в обміркованню архівної реформи в Росії (в зв'язку з проектом Самоквасова та гр. Уварова), для чого воно обрало й спеціальну комісію під головуванням М. Владимірського-Буданова, в складі Ів. Каманіна, Ф. Титова, М. Ясинського і Г. Афанасієва. Ця комісія виробила свій доклад в справі архівної реформи.

В 1904 р. Полтавська Учена Архівна Комісія звернулася до Т-ва з пропозицією в'яснити питання про рік заснування м. Переяслава (це в зв'язку з святкуванням тисячоліття цього давнього міста). Т-во прийняло ту пропозицію й обрало для того спеціальну комісію в складі А. Стороженка, В. Ляскоронського і П. Голубовського.

Одною з найголовніших і найтриваліших форм діяльності Т-ва були його наукові засідання, які воно почало відбувати майже від самого початку свого існування. Перше засідання ІТНЛ відбулося 3 лютого 1873 р. під головуванням М. Тулова в присутності 12 членів. Першим докладчиком був І. І. Малишевський, який реферував тоді про відкриті ним нові матеріали до історії перших часів університету. Спочатку засідання Т-ва відбувалися в помешканнях окремих його членів і це надавало їм «слишкомъ ужь семейний характеръ». Як

видно з ухвали ради 24 лютого 1885 р. Т-во згідно з § 16 тодішнього свого статуту мало звичайно приватні засідання тільки членів. Були це властиво закриті засідання Т-ва. На такому засіданні напр. 16-го вересня 1873 р. В. Б. Антонович повідомляв про скарб знайдений Самоквасовим у Чернітові. Але про деякі й тодішні засідання зазначено, що вони відбулися в присутності сторонніх осіб. Як видно із згаданої ухвали 1885 р., такі засідання призначала рада Т-ва окремо і на них читали лише ті члени, які бажали викладати в присутності сторонніх відвідувачів. Згідно з ухвалою ради з 24 лютого 1885 р., Т-во мало навіть окрему категорію членів-відвідувачів, яких вибирали закритим голосуванням і яким видавали окремі білети. З секретарського звіту М. Дашкевича за 1892 р. можна робити висновок, що в перших роках дехто з членів обстоював думку про закритий характер діяльності Т-ва (т. з. з закритими засіданнями), але це прийнято не було.

Пізніше, по статуту 1893 р., справа засідань Т-ва була реґляментована з деякими змінами. § 39 цього статуту визначав, що засідання Т-ва бувають публічні й приватні. Публічні засідання можуть бути трьох родів: річні, надзвичайні (це в особливо урочистих випадках) і платні; при чому урочисті і платні засідання мали відбуватися в актовому залі університету. Звичайні ж засідання Т-ва відбувалися в одній з університетських аудиторій і сторонні відвідувачі допускалися на них або по спеціальним білетам або по рекомендації членів. Для таких осіб не-членів, що хотіли постійно відвідувати засідання Т-ва, видавала рада поіменні вхідні білети, дійсні на ціле трьохліття (§ 41). На деякі засідання, коли переводилися вибори й інші адміністративні справи, посторонні відвідувачі не допускалися зовсім (§ 42). Засідання Т-ва відбувалися лише в часі академічного року (§ 38). Порядок засідань був у завідуванні голови й секретаря. Про засідання Т-ва (час, місце й доклади) треба було не менше як за три дні повідомляти ректора університету.

На загальних річних зборах подавали звичайно звіт з діяльності Т-ва. В перших роках ці збори відбувалися звичайно на початку календарного року — в січні, лютому або березні. 1885 р. рада ухвалила відбувати їх 27 жовтня, в день пам'яті «Славного дієписателя» Нестора, або принаймні в ближчу до цього дня неділю. Також в статуті 1893 р. було визначено, що річні збори призначаються на день св. Нестора 27 жовтня (§ 40). У зв'язку з цим і рік діяльності Т-ва закінчувався 27 жовтня, — в цей день відбувалися річні збори зі звітами. Часом через якісь важкі причини або через незалежні від Т-ва обставини річні збори відбувалися й значно пізніше. Напр. в 1897 р., в зв'язку з 25-літтям офіційного відкриття Т-ва, рішення було відбути річні збори не 27 жовтня р., а 14 січня 1898 р. Також у 1905 р. з причини закриття університету Т-во не могло відбути річних зборів 27 жовтня і вони відбулися аж 15 січня 1906 р.

Свої наукові засідання Т-во відвувало досить регулярно; кількість їх в окремих роках не була однакова, але пересічно біля 11 засідань

річно. Були роки, коли Т-во мало всього 4 засідання, але в інші роки відбувало їх і по 17. Всього за перші 25 літ своєї діяльності (1873—1898) Т-во мало 273 засідання; з них суто наукових було 260, а решта була присвячена різним біжучим справам Т-ва. На всіх цих засіданнях було прочитано 550 докладів.

На засіданнях Т-ва, як згадує М. Стороженко, було щось і в роді невеликих книжних виставок. М. Стороженко, як став членом Т-ва (в 1887 р.), рідко коли пропускав його засідання, «бо повсегда почувеш було щось цікаве, побачиш нові книжки, що було їх розкидано на столі із зеленою сукнею, щоб можна було членові на них передивитися...»

Кількість докладів на кожному окремому засіданні Т-ва була не однакова — від 1 до 4, але здебільшого на одно засідання приходилося по 1-2 доклади. Бувало, хоч рідко, що доклад забирав і два засідання — початий на одному засіданні, закінчувався на наступному. Деякі з докладів носили дрібний, причинковий характер, але багато з них піднімали й важні історичні та археологічні питання, напр. — про колонізацію Наддніпрянщини, про городища-майдани й т. д.

По своєму змісту читані в Т-ві доклади дуже різноманітні. Належать вони в переважній більшості до історії й філології, значно менше їх було з інших близьких ділянок, як антропология та етнографія. Серед історичних і філологічних докладів в свою чергу переважають або прямо присвячені, або зв'язані з історією України; значна частина присвячена також археології України. В цьому ніби здійснювався колишній задум М. Максимовича про досліді «южно-русской старини и ея памятниковъ». Деяка кількість докладів в Т-ві була присвячена і всесвітній історії, загальним проблемам історичної науки й історіографії, історії московської держави й різним слов'янським справам, історичній географії, історії мистецтва, церковній археології, діяльності інших наукових установ, з'їздів і комісій; присвячувалася увага також новинам наукової літератури, а також різним річницям і ювілеям. Загального списку докладів в ІТНЛ немає, але перегляд їх по віддалам за перше 25-ліття маємо в нарисі М. Дашкевича (Чтенія, кн. XIII, ст. 54—94).

На засіданнях Т-ва було багато докладів про різні історичні джерела і пам'ятки, зокрема до історії України. Особливо докладно розроблювалася історія землеволодіння на Україні, при чому найбільше докладів на цю тему зробив І. В. Лучицький, а також М. П. Василенко і М. Н. Ясинський. З археології за перші 25-ліття найбільше докладів прочитав В. Б. Антонович. Частіше інших на археологічні теми реферували: В. Завітневич, Ю. Кулаковський, Ф. Кнауер та інші. Більшість археологічних докладів в Т-ві належала українській території й тематично стосувалася Києва та інших міст. З ними зв'язані й доклади про різні давні пам'ятки. Про давній літопис читали свої праці: І. Хруцов, М. Тулов, А. Соболевський, П. Терновський, А. Котлярєвський та інші. Багато докладів було з нової історії Укра-

їни. Читали їх: В. Антонович, Ор. Левицький, І. Каманін, А. Андрієвський, С. Голубев, А. і М. Стороженки, М. Василенко, М. Грушевський, І. Лінниченко, Вас. і Вол. Ляскоронські, В. Щербина, Ол. Лебединцев, П. Терновський, Ф. Николайчик і т. д. З історії литовсько-руської держави читали: М. Владимірський-Буданов, І. Малишевський, М. Дашкевич та інші. Реферати до історії московської держави і Росії робили: В. Іконніков, Н. Оглоблін, П. Розанов, Е. Кивлицький, І. Хрущов, А. Дмитрієвський, А. Романович-Славатинський і т. д. З історичної географії читали: П. Г. Лебединцев, В. Антонович, І. Малишевський та інші. Реферати до історії Сибіру читав Л. С. Личков, на рієні правничі теми М. Владимірський-Буданов, а з історії української культури С. Голубев. Звіти про книги давали: В. Іконніков, А. Котляревський, В. Антонович, М. Петров, Ф. Титов, І. Малишевський, А. Стороженко, Ф. Мищенко, І. Луцький, Ю. Кулаковський і т. д. Огляди подій біжучої історичної літератури були особливо важні в ті роки, коли «в загальній журналістиці критика й бібліографія майже зникли».

Докладчиків у Т-ві в окремі роки виступало не однакове число. Так само окремі докладчики читали не однакове число докладів, але загалом не по багато, по 1-2 доклади в рік. Таких випадків, як 5 докладів Г. Павлуцького в 1911-12 р. дуже мало. Цього року в Т-ві відбулося 15 засідань з 31 докладом, а докладчиків було 19. У 1899-90 р. було засідань 16, докладів 30, докладчиків 20; в 1900-01 р. засідань 14, докладів 27, докладчиків 19. У 1879 р. було засідань 9, а докладчиків 10; в 1877 р. 8 засідань виповнили своїми докладами 8 членів.

Докладчики звичайно виступали на засіданнях з своїми докладами персонально, але бували випадки, що на засіданнях були реферовані й праці відсутніх членів. Такі випадки передбачені і в статуті 1893 р., в § 43 якого сказано, що іногородні члени можуть присилати свої праці для читання в Т-ві й для друку. Частіше інших, здається, прислав свої реферати Ол. Соболевський, коли став професором петербурзького університету й виїхав з Києва. На засіданні 14 січня 1896 р. секретар читав доклад відсутнього члена Т-ва Н. Оглобліна. 15 березня 1898 р. П. Голубовський реферував працю Ф. Николайчика про роменський ярмарок.

Крім членів, на засіданнях Т-ва виступали інколи з докладами й сторонні особи, як напр. А. Л. Берло, А. Л. Іконнікова й інші. Згідно з статутом «Члени-кореспонденти і сторонні особи можуть бути з дозволу голови допущені до читання рефератів на приватних засіданнях» (§ 43). Допускаючи на своїх засіданнях читання посторонніх осіб, Т-во мало на увазі підтримати серед місцевої інтелігенції, особливо серед молоді, інтерес до наукових праць і підготувати їх до майбутніх занять. Ці надії, як читаємо в звіті за 1903-04 р., вповні виправдалися. На засіданні 1 березня 1881 р. виступав з докладом Дм. Багалій, але цього «постороннього посѣтителя» на тому ж засіданні вибрали і в члени. Таких виступів кандидатів у члени Т-ва було

кілька. На засіданні 4 жовтня 1881 р. виступав з докладом посторонній відвідувач А. Стороженко, якого на тому ж засіданні вибрали в члени. А. Г. Богумил не був членом Т-ва, але аж двічі виступав з докладами (і то через рік), але потім несподівано помер. На гоголівському засіданні між докладчиками був і не-член — проф. стипенд. по кафедрі західних літератур І. Шаровольський. 14 березня 1903 р. Ів. Каманін читав звіт присутнього на засіданні студента В. М. Щербаківського про археологічну екскурсію останнього. В. М. Щербаківський давав пояснення членам до зроблених ним фотографій церков і різних старовинних річей.

Деякі засідання Т-ва мали відмінний характер — вони відбувалися в присутності визначних гостей, або при участі кобзаря чи сказателя, або присвячені особливим подіям чи темам. Так, зібрання членів Т-ва 20 травня 1873 р. було присвячене слуханню співця давніх билин, селянина Олонецької губ. Василя Щеголенкова, який прийшов на богомілля до Києва. На засіданні Т-ва він переказував билини про Іллю Муромця, Дюка Степановича та про Голубитинну книгу. На засіданні 31 березня 1902 р. слухали спів і «сказ» билин «сказителя» І. Т. Рябушинського, якого тоді обрали і в члени-кореспонденти Т-ва. На засіданні 25 вересня 1905 р. виступав кобзар М. С. Кравченко, який під акомпаніамент кобзи проспівав думу про втечу трьох братів з Озова, про Мороза і жартовливу пісню «Кисіль». Пояснення до його виступів давали А. Лобода і Ор. Левицький.

Спеціального характеру засіданням Т-ва надавали і відвідини декого з визначних осіб. На річному засіданні 27 жовтня 1904 р. був присутній тоді міністр освіти В. Г. Глазгов у супроводі куратора київської учбової округи В. І. Беляєва та членів ради міністра кн. Д. П. Поліщина і А. М. Позднеева. Ю. Кулаковський сказав на тому засіданні патріотичну промову, нав'язуючи до російсько-японської війни, а присутнього міністра обрали в почесні члени Т-ва. Засідання 16 квітня 1906 р. відбулося під почесним головуванням гр. П. С. Уварової, яка реферувала про підготовку до XIV археологічного з'їзду в Чернігові. На засіданні 22 лютого 1910 р. був присутній А. П. Яблонівський, який дякував за вибір його в почесні члени з нагоди 50-ліття наукової діяльності.

Спеціальними засіданнями або принаймні окремими докладами Т-во відзначало різні наукові ювілеї, здебільшого своїх членів. Спеціальне засідання було пам'яті М. Максимовича «духовного отця нашого Исторического Общества», з нагоди 100-ліття його народження; доклади на цьому засіданні читали: В. Науменко, П. Голубовський, А. Лобода й Ів. Каманін. Т-во святкувало пам'ять і заслуги таких учених діячів, як І. І. Срезневський, О. Бодянский, А. Кістяковський, І. Малищевський і багатьох інших, членів і не членів Т-ва. Відзначило воно й 75 річницю смерті Н. М. Карамазина та 50-ту річницю В. А. Жуковського, смерть Момзена, Ф. Палацького, С. М. Соловйова і т. д. 14 березня 1903 р. Т-во на запрошення Київського Літера-

турно-Артистичного Товариства ухвалило вислати своїх представників для піднесення адреси М. В. Лисенкові з нагоди його ювілею. Воно вітало й М. Петрова з нагоди 35-ліття й М. Сумцова з нагоди 25-ліття наукової діяльності. Відзивалося Т-во й на святкування та ювілей інших наукових установ, як 50-ліття Київського Центрального Архіва, та деяких культурних і навіть політичних подій. Воно посилало свого депутата М. Ясинського на ювілей 100-ліття дорпатського університету (12 грудня 1902 р.). У зв'язку з цим ювілеєм тодішній ректор дорпатського університету А. Филипов був обраний почесним членом Т-ва. В 1904 р. ІТНЛ вислало адресу-привіт історичному Т-ву при московському університеті з нагоди 100-ліття його існування; відгукнулося воно й на відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві та І. Федорову в Москві. 18 жовтня 1887 р. було ухвалено, щоб у зв'язку з святкуванням 900-ліття охрещення Руси Т-во видало збірник. На урочистому засіданні 25-ліття ІТНЛ, що відбулося 14 січня 1898 р. тодішній голова В. Антонович подав «Характеристику діяльності Б. Хмельницького». (Це з нагоди 250-ліття початку Хмельниччини). В цьому докладі В. Антонович подав високу оцінку великого гетьмана й розвинув свої погляди на бездержавність українського народу та його льояльність до «придержавней» влади (королівської чи царської). Досить жвавий обмін думками викликав в Т-ві доклад Ів. Каманіна 9 жовтня 1911 р. про договори Б. Хмельницького з Московією, Польщею та Швецією. Свої погляди на характер зв'язку України з Московщиною висловили тоді, крім докладчика, також М. Василенко і В. Іконніков. 19 листопада 1896 р. відбулося засідання присвячене століттю смерті цариці Катерини II з докладом В. Іконнікова про «значіння царювання імперат. Катерини II». Докладами В. Іконнікова та Вас. Ляскоронського відзначило Т-во й 200-ліття Полтавської битви. З таких офіційних проявів треба згадати й доклад П. В. Владимірова «О високихъ историческихъ заслугахъ почившаго въ Бозѣ Государя Императора Александра III въ разработкѣ русской исторической науки».

З таких спеціальних засідань особливо пам'ятним було шевченківське засідання 1 березня 1881 р. з нагоди 20-ліття смерті поета. Вступне слово на цьому засіданні сказав голова А. А. Котляревський, а доклад мав В. Б. Антонович про твори Т. Шевченка на історичні сюжети. Цікаву згадку про це засідання подає Ігнат Житецький.

«То була неділя як звичайно, коли ввечері, о 7-ій годині, чималий натовп народу добивався найти собі місця в великій VI аудиторії університету. Пройшла чутка, що перше в Києві з давніх часів буде вшановано пам'ять Т. Г. Шевченка не таємними церковними панахидами «по рабѣ божіи Тараси», а прилюдно в явнім, відвертім засіданні наукової установи. І справді було так: спершу голова Ол. Ол. Котляревський сказав чітким зворушливим тоном своє вступне слово пам'яті поета, і промовив піднесеним голосом: «да получитьъ же общее признание и уваженіе политическая дѣятельность родного намѣ края на языкѣ ему родномѣ, да утвердится за нею полное право безбояз-

ненного, ничѣмъ не стѣсняемаго существованія и развитія...» І хвиля гучних, радісних оплесків, незвичайних для такого місця і засідання, покрила останні сміливі на той час слова улюбленого і поважаного професора. Коли численні слухачі заспокоїлися, тихим, але виразним голосом Ю. Б. Антонович оповідав за відродження історичного минулого в поезії Шевченка, зауваживши його фактичні помилки й підкресливши певний факт загально побутового життя, історичної перспективи, прозріння в творах поета з'ясованих пізніше історичних фактів і розуміння національних та соціальних відносин трьох станів людности на Україні і його палке побажання дружнього життя всіх людей в благодатній південній країні. Задоволені слухачі неохоче розходилися помалу після доповіді, і голова мусів зробити перерву, щоб потім перейти до дальшого докладу про нову археологічну знахідку на Чигиринщині» (Україна, Київ, 1929 р., кн. 32, ст. 28—29).

Той самий автор згадує ще й про друге дуже пам'ятне засідання ІТНЛ, а саме — про виступ Ол. Соболевського 20 листопада 1883 р. і про викликану ним дискусію на тему колонізації Наддніпрянщини. «Соболевський поновляв стару теорію Погодина і підтверджував її документальними даними рукописних текстів Київської псалтирі 1397 та ще трьох пам'ятників першої половини XV-го віку. Висновок його міркування був той, що «въ Киевѣ въ XIV—XV вѣкахъ, а слѣдовательно и раньше было великорусское нарѣчіе, и что нынешнее малорусское население мѣсть ближайшихъ къ Киеву, какъ и всей страны къ востоку отъ Днѣпра, — население пришедшее приблизительно въ XV в. сюда съ запада, изъ Подоліи, Вольни и Галиціи ассимилировавшее собою остатки старого кievскаго населенія». На другім засіданні Товариства Нестора 18 грудня своє твердження Соболевський підтримував посилками ще й на Печерський пом'яник кінця XV-го віку. На першому засіданні коротко, а на другому докладно йому відповідали, і спростували його гіпотезу численні опоненти. Згадується, що на першому засіданні було не так то багато слухачів, бо за реферат Соболевського не чули широкі кола громадянства. А тема була гостра, торкалася сучасних інтересів українства, — під філологічними довідками крила одіозне питання про відносини українства до великорущини і набувала ухилу політичного.

На друге засідання в прудні перед великою шостою аудиторією університету вже заздалегідь до 7 годин вечора було не проступитися. Тьма тьмуца молоді — жвава, збентежена, з піднесеним нервовим настроєм та велике число всякого громадянства не вмістилося в великій залі і навстоячки, відчинивши внутрішні вікна з аудиторії в коритар, прислухалась до суперечок і дискусії. Спершу Пав. Гн. Житецький докладав на ту ж тему, що і Соболевський, і заперечував, що на самісіньких лише фонетичних відмінках, не беручи на увагу морфологію і синтаксу, а також обминаючи живу народну мову, не припустимо будувати таку широку і всебічну теорію. Він зауважив, що стверджуючи гіпотезу ніби то в Києві XIV та XV-го віку

говорили по-великоруському, треба припустити, що Київ стояв на території великоросійського говору. Не можна ж думати, щоб лише в одному місті Києві вимовляли по великоруському, а по всій київській землі інакше. Це була б гіпотеза не тільки не наукова, а просто фантастична нісенітниця. Повинно, як не як, докладно ж довести межі території київського великоросійського нарідччя, а це завдання безнадійне. Навсправжки в кінці XIV-го і в початку XV-го в., як і пізніше, і по околицях Київ, і по Лівобережжю Дніпра на північ і схід від Київ, мова була українська. Та якби й допустимо було визнати теорію Соболевського наступної колонізації Київської землі, то все ж не стане зрозумілим, як це, коли колонізація йшла з Волині та Галичини, в самому Києві опісля з'являється не Волинська і Галицька мова, а українська, од них присутне одокремлена.

Проф. Н. Д. Дашкевич, посилаючися на літописні свідоцтва, доводя, що історичні дані не стверджують домислів за етнографічні значні зміни складу населення Київської країни до XVI-го віку. Змістовно відповідав Соболевському В. Б. Антонович, зауваживши поперед, що теорія наступної західної колонізації Київщини, зовсім уникає фактичних указівок на час і місце колонізаційного руху і поширення залюднення краю; а якби справді були подібні пересування народніх мас, то зовсім неймовірно, щоб такі події не залишили ніяких історичних споминів і фактичних указівок, ніби такий великий рух відбувся в доісторичні часи, не в XIV—XV віках. Спростовуючи твердження Соболевського, Антонович переглянув питання за оселення Київської Землі в XVI столітті на підставі документів перепису повітових замків Київщини, а ці документи дали висновок, що нема ніяких даних гадати за значний вплив людности в Київську Землю з заходу за XV-й вік, і що оборигенами її були Українці, а заможними людьми — переважно Білорусини.

З великою уважністю заслухала численна аудиторія доклади і змагання в напруженій тиші. Самі доповідачі нервувалися, як ніколи не було на статочних засіданнях Товариства старого Нестора-Літописця. Вже після 11 години вечора, в незвичайний до того час, розійшлися одвідувачі, жваво обмірковуючи гострі питання, що ставилися, вирішувалися й наближалися до сучасних інтересів Українців, і людей ворожих до всякого українства». (Ігнат Житецький: Заходи коло організації історичного Товариства в Києві. Україна, 1929, кн. 32, ст. 29—30).

З культурних річниць, святкованих Т-вом, треба окремо згадати його гололівські свята. Їх було два — в 1902 р. з нагоди 50-ліття з дня смерті М. Гоголя й 1909 р. в століття народження. Особливо широко закроювалося Т-вом відзначення 50-тої річниці смерті М. Гоголя. Ще 11 березня 1900 р. Т-во з ініціативи свого тодішнього голови М. Дашкевича обрало спеціальну комісію для участі в святкуванні 50 річниці смерті М. Гоголя (21 лютого 1902 р.). Ця комісія намітила для Т-ва такий плян святкування: 1) урочисте засідання пам'яті М. Го-

голя 20 лютого 1902 р. з промовами М. Дашкевича, В. Малініна і А. Лободи; 2) влаштування в стінах Університету св. Володимира гоголівської виставки; 3) присвятити М. Гоголеві 1. і 2. вип. Чтеній Т-ва за 1902 р. Пізніше ця первісно намічена програма була ще розширена, особливо після того, як рада університету, ідучи в цій справі на зустріч Т-ву, асигнувала йому в 1901 р. 500 руб. на влаштування гоголівського свята. Т-во інтенсивно взялося за підготовку — його комісія і члени почали збирати різні пам'ятки зв'язані з Гоголем, зокрема його портрети, а Т-во дістало від сестри М. Гоголя частину гоголівського архіву. З ініціативи голови М. Дашкевича Т-во на поч. 1902 р. влаштувало в Києві низку публічних лекцій, присвячених М. Гоголеві та його творчості (Читали: В. Чаговець, І. Шаровольський, Г. Александровський, Ів. Каманін, Н. Бокадоров і В. Завітневич). Т-во намічало читання цих лекцій в аудиторіях Університету св. Володимира, але «въ силу мѣстныхъ и временныхъ обстоятельствъ» не дістало на це згоди від начальства, так що ці публічні лекції відбулися в будинку київського біржового комітету. Присвячені Гоголеві публічні лекції пройшли спокійно, але не притягли багато слухачів і влаштування їх принесло Т-ву дефіцит. Вони майже повністю були видруковані потім в XVI кн. Чтеній і в гоголівському збірнику Т-ва. З протоколу засідань Т-ва 17 лютого 1902 р. довідуємося, що куратор київської учбової округи відмовив дозволити вшанування пам'яті М. Гоголя в стінах університету, тому університетське «чествованіе не можетъ состоятсья». Сталося це в наслідок тодішніх студентських заворушень у Києві. В зв'язку з цим і Т-во не дістало від начальства дозволу влаштувати гоголівське свято в помешканнях університету. Через це Т-во відступило від влаштування наміченого урочистого засідання й гоголівської виставки. Зібрані для останньої пам'ятки в кількості 120 ч.ч. були передані до Київського Городського Музею Старовини, де виставка їх мала успіх. Дуже важною подією в зв'язку з гоголівською річницею 1902 р. було видання спеціального гоголівського збірника, який склався з трьох випусків XVI кн. Чтеній і вийшов також окремо з власним титульним листом і віньетою роботи Г. Павлуцького. Гоголівський збірник був ілюстрований зокрема добрими портретними репродукціями на вставних листах. Видання його обійшлося Т-ву більше 2000 руб. (На це видання Т-во дістало від Університету св. Володимира більше 1000 руб.). Продажна ціна гоголівського збірника була 4 р. 50 к. З виданням його Т-во мало багато праці, а поява його запізнилася, бо виявилася неакуратність друкарні, й друк його треба було переносити й закінчувати в іншій друкарні.

В 1909 р. з нагоди 100-ліття народження М. Гоголя Т-во брало участь в гоголівській виставці при Університеті св. Володимира, привітало відкриття пам'ятника Гоголю в Москві і влаштувало 19 квітня своє засідання пам'яті М. Гоголя з докладами А. Богуміла, А. Лободи й І. Каманіна.

Засідання в ІТНЛІ проходили звичайно тихо-мирно, без інцидентів. З приводу докладів відбувалися дискусії — часом досить ожив-

лені, — які сприяли виясненню й рішенню поставлених проблем, але завжди ці дискусії носили строго академічний характер. Подія на засіданні 25 березня 1907 р. мабуть була одинокою в своєму роді. На цьому засіданні читав доклад П. Н. Ардашев про «Історичний матеріалізм». Історичний матеріалізм докладчик схарактеризував як застарілу історіософічну теорію. Ще перед самим докладом головному на засіданні Кулаковському подали з публіки записку з проханням дозволити стороннім участь у дискусії по цьому докладу. Кулаковський не дозволив. Тоді з публіки зробили на початку докладу протест, який перетворився «въ большой беспорядочный шумъ», а частина публіки «демонстративно удалилась». У зв'язку з цим незвичайним інцидентом треба згадати, що ще в 1903 р. було зроблене міністерське розпорядження, щоб голови наукових товариств не допускали в публічних засіданнях до читання доклади «неудобные по своему содержанию» взагалі і щоб від учнів середніх шкіл вимагали дозвіл начальства цих шкіл на відвідування засідань товариства.

Про засідання Т-ва списувалися протоколи. Зміст їх в різних часах, за різних секретарів, був не однаковий. У 1894-95 р. було ухвалено записувати до протоколів і дискусії (важливіші возраження); при чому складати їх мав секретар по згоді з автором. Протоколи засідань за секретарювання А. Лободи написані не однаково — в деяких є й зміст докладів, а в більшості зазначена лише сама тема та часом вказано, де той доклад видрукований; зміст дискусії звичайно не наводиться, — тому й протоколи ці не такі змістовні, як перед тим; зате річні звіти в Лободи повніші.

Про засідання Т-ва в рр. 1878-87 друкувалися в Чтеніях «Свѣдѣнія», що були фактично протоколами. В цих «свѣдѣніях» подавалися й резюме докладів (для деяких досить обширні), зазначалися й уваги. Деякі резюме в «свѣдѣніях» були властиво цілими докладами, як напр. реферат В. Науменка про Г. Квітку-Основяненка на засіданні 19 листопада 1878 р. (Чтенія, кн. 11, ст. 78—87). Звіти про засідання й читані там доклади друкувалися не тільки в Чтеніях, а також і в різних інших органах, як Унив. Изв., Київ. Стар. і навіть в деяких органах преси. Особливо багата хроніка Т-ва містилася на сторінках Київської Старини за головування В. Антоновича. Останній, як свідчить Ігнат Житецький, «бажав, щоб в «Києвск. Старинѣ» мали місце деякі реферати і звіти засідань товариства Нестора. Він підказував редактору думку, що «Києвск. Старина» з'являється ніби то органом ученого зібрання, і Лебединцев не відмовлявся так себе реклямувати та використовувати прихильність голови і членів товариства для успіху журналу. Він старанно одвідував засідання, особливо тоді, як стояли на черзі цікаві і цінні доклади і усякими засобами піклувався діставати для «Києвск. Старини» зачитані реферати та звідомлення. «Вотъ уже рыболовъ пришелъ выуживать статьи», жартували лектори, перефразуючи Гоголя, коли бачили, як Лебединцев з лукавою усмішкою проходить до свого місця за столом засідання вчених дослідників». (Україна, Київ, 1929 р., кн. 32, ст. 28).

У 1895–96 р. Т-во взялося за організацію публічних лекцій про Київ і систематичних викладів на інші теми. Для цього була обрана спеціальна комісія. Публічні виклади з історії Києва були початі з ініціативи Ол. Лазаревського. Розпочалися вони в березні 1896 р.; лекторами були — В. Антонович і П. Армашевський. В тому ж 1896 р. почалися й публічні курси з різних галузів історичного знання. За час з листопада 1896 р. по березень 1897 р. було прочитано 9-ма лекторами — членами Т-ва поперх 70 публічних викладів.

Публічні читання в ІТНЛ продовжувалися і в пізніших роках. Вони були звичайно платними й давали Т-ву значний прибуток. В 1898–99 р. завідував цими публічними читаннями по вибору Т-ва поч. член І. Лучицький. Відбувалися вони по програмі затвердженій Радою Т-ва. Лекторами того року виступали: Ф. Фортинський, І. Лучицький, М. Дашкевич, П. Владіміров, П. Голубовський і інші. В програмі були курси з історії Греції, Середньовіччя, Слов'ян, Росії, нових часів, історії літератури й т. д. Успіх цих курсів був значний. В одному осінньому семестрі цього року на всі курси записалося біля 250 слухачів, а на окремі курси від 5 до 92 слухачів, так що дехто з лекторів мав аудиторію поперх 300 слухачів. Валового прибутку в одному осінньому семестрі Т-во мало від курсів поперх 3000 руб. Виклади в 1899/1900 р. мали менший успіх, ніж попереднього року. В 1902/03 р. Т-во рішило відновити читання публічних лекцій. В 1903/1904 р. воно зорганізувало їх при участі таких лекторів: Г. Афанасієв — історія Ірландії, П. Голубовський — історія московської «смути», М. Довнар-Запольський — Селянські Стани в Росії, В. Малінін — Новіша російська література, В. Перетц — початковий і середній періоди малоруської літератури. В 1904/05 р. з ініціативи Ю. Кулаковського намічалася організація публічних лекцій про республіканське правління на заході і в Росії, але цей задум не був здійснений.

Про видавничу діяльність ІТНЛ дбало від початку. Вже § 2 його першого статуту передбачав видання власного органу — наукової газети. На засіданні 21 листопада 1874 р. тодішній секретар І. П. Хрущов запропонував почати видання Листка Т-ва, в якому мали друкувати протоколи, витяги з рефератів, бібліографію, повідомлення й т. л. Цей Листок розміром 1-1½ друк. аркушів мав виходити щомісяця. Зібрання Т-ва поставилося до цього проекту Хрущова прихильно — ухвалило видавати такий Листок, але при умові, що на це видання знайдуться грошові засоби. Та грошей не знайшлося... На початку 1876 р. рада Т-ва ухвалила видати збірник статей і випустити його як додаток до київських «Університетських Извѣстій». Але й це здійснено не було. В 1877 р. знову обговорювали в Т-ві справу збірника й заходжувалися навіть біля вибору редакційної комісії. Та перший том наукового органу ІТНЛ — членія появилася аж в 1879 р. Друкований він «по опредѣленію» Історично-Філологічного Факультету Університету св. Володимира, деканом якого тоді був В. Іконніков. Цей том і виданий за редакцією В. Іконнікова. Друкований він в уні-

верситетській друкарні, має 317 стор. тексту і 3 таблиці. Цей перший том Чтеній містить відомості про склад Т-ва, його засідання в 1873-77 рр. і деякі окремі праці, читані в Т-ві протягом цього часу. Вже в першому томі Чтеній, як і в більшості інших, українознавчі матеріяли загалом переважають, хоч є дещо й з неукраїнської історії (праці П. Розанова, І. Хруцова, В. Іконнікова, П. Дашкевича й інші).

У 1879 р. заходилися й біля видання другого тому Чтеній, але за браком коштів не могли того так скоро здійснити. Тодішній голова А. Котлярєвський на річних зборах Т-ва 25 березня 1880 р. запевняв, що в цьому році видання того другого тому буде докінчене, але фактично другий том появился аж 1888 р., тобто через дев'ять літ після першого. Другий том вийшов «по опредѣленію» Правління Університету св. Володимира, під редакцією М. Дашкевича і А. Соболевського. Складається він з двох частин. У першій містяться матеріяли про саме Т-во в рр. 1878-87, його склад, засідання й читані доклади (ст. 285). Цю частину зредагував М. Дашкевич. Друга частина за редакцією А. Соболевського тематично присвячена 900-літтю Хрещення Руси (ст. 128). В першій частині деякі доклади подані повно, деякі в скороченні, а багато з них тільки названо; про деякі зазначено, де вони опубліковані. По змісту багато з них археологічних та етнографічних, багато присвячено оглядам нової літератури, повідс্মленням про археологічні розкопи тощо.

Дальші книги Чтеній появлялися вже регулярно. Регулярне видавання Чтеній стало для ІТНЛ можливим лише після того, як 18 травня 1889 р. цар затвердив «мнѣніе» державної ради про призначення Т-ву від казни щорічної субсидії в розмірі 800 руб. Т-во обрало тоді комісію для організації видавничої діяльності під головуванням І. Малишевського в складі — С. Голубєва, О. Левицького, Т. Флоринського, Ф. Фортинського і М. Дашкевича. Ця комісія виробила й «соображенія» щодо видавничої діяльності Т-ва. В 1889 р. до редакційної комісії Чтеній були обрані В. Антонович і В. Іконніков.

Згідно з правилами, затвердженими 1 жовтня 1889 р. «Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца» мали бути періодичним виданням, з одною або двома книжками на рік. Кожна книжка мала мати приблизно до 20 аркушів і складалася з трьох відділів — протоколи, досліди і реферати, матеріяли історичні. Два останні відділи мали бути по можливості однакові розміром. За видрукувані в Чтеніях досліди авторам належав гонорар до 20 руб. за аркуш, а за матеріяли платили не більше 10 руб. Редактором Чтеній, згідно з цими правилами, мав бути секретар Т-ва. Йому за редакцію протоколів і остаточну коректу інших відділів належало до 100 руб. гонорару за том. Гонорар мали виплачувати по виході книжки. Для редакційної праці мали вибирати спеціальний редакційний комітет, який складався з президії ради Т-ва та двох членів по вибору. Цей Комітет мав право вибирати й скорочувати статті в Чтеніях. Йому належали й господарські рішення в справах видавництва.

В 6 п. видавничих правил 1889 р. сказано, що при виборі статей для Чтеній перевага належить дослідям і матеріалам, які безпосередньо відносяться до російської історії і особливо до історії «южно-русской». Але можуть бути друковані й статті з історії інших слов'ян, а також і з інших галузів російської історичної науки. До другого відділу Чтеній можуть входити повідомлення про важніші книги й видання, які стосуються до наук, що їх розробляє Т-во, а також загальні бібліографічні нариси про розвиток цих наук. Статті для Чтеній мали бути тільки оригінальні (не перекладні). Чтенія мали друкуватися в кількості 400 примірників, а крім того окремі статті мали виходити сепаратними відбитками по 50 прим. — така кількість за кошт Т-ва, а коли хтось з авторів хотів відбиток більше, то мав оплатити їх з свого гонорару; в 1901 р., в зміну цього правила, було ухвалено видавати авторам статей лише по 25 примірників відбиток і то лише в тому разі, коли стаття має більше 2 аркушів, і таку відбитку видавали без титульного листа й окладинки; а коли стаття була більша 5 аркушів, то відбитка виготовлялася з титульним листом і окладинкою за рахунок Т-ва.

Ціна кожної окремої книжки Чтеній була встановлена 1889 р. в два рублі з пересилкою. Пізніше ціна окремих книжок була становлена в залежності від витрат на видання, а саме VIII, X і XI кн. — 2 руб., IV і V — по 2 р. 50 к., II, VII, IX і XIII по 3 руб., VI — 3 р. 50 к., XII — 4 руб. і т. д. Книгарням давалася знижка 25%. Всім дійсним членам Т-ва, які своєчасно платили членську вкладку, видавали Чтенія безплатно; нововибраним членам давали безплатно лише дальші книги Чтеній (а не всі перші).

По статуту 1893 р. рада Т-ва виділяє редакційний комітет, який займається розглядом наукових праць, запропонованих Т-ву для друку і робить ухвалу про їх видання. До складу редакційного комітету входили члени бюро ради (голова, його заступник, секретар і скарбник), а крім того три члени Т-ва вибрані радою (§ 27). Секретар Т-ва виконував обов'язки його редактора (§ 32). З § 4 статута довідуємося, що на основі цензурних приписів 1886 р. праці Т-ва могли виходити без т. зв. «предварительної цензури».

Рішальний вплив у редакційному комітеті належав членам бюро ради. До редакційного комітету вибирали звичайно найповажніших членів Т-ва, як В. Антонович, В. Іконніков, М. Владимірський-Буданов, М. Дашкевич; пізніше — А. Стороженко, А. Лобода, Г. Павлуцький та інші. Редакційний комітет Т-ва звичайно не мав багато засідань — напр. в 1901-02 р. всього два засідання за рік.

14 травня 1894 р. рада Т-ва затвердила окремі правила для редакційного комітету. Цей регулямін містив у собі деякі зміни старих та деякі нові правила щодо редакції й видання Чтеній. Всіх §§ в ньому було 19 (Опубліковані в кн. IX Чтеній). Вони досить докладні — передбачають навіть деталі. Останній 19 § їх каже, що у випадках, непередбачених цими правилами, редакційний комітет має звертатися

по рішеннях до ради Т-ва. Згідно з цими правилами редакційному комітету належить головне завідування виданнями Чтеній і взагалі видавничою діяльністю Т-ва, також і господарськими справами видавництва. Статті й матеріали, запропоновані для Чтеній, мали бути раніше прочитані й обговорені в Т-ві. Тільки після того редакційний комітет рішає про друк їх в Чтеніях, при чому остаточне затвердження цих рішень належить раді Т-ва. Чтенія мали бути періодично-правильним виданням у двох книгах кожного року; перша книга мала виходити біля 15-го квітня, а друга біля 15-го жовтня. Розмір кожної книги намічався не більший 15 друк. аркушів. В тому разі, коли б не було можливо випустити двох книг, мала вийти одна розміром біля 30 аркушів. Кожна книга Чтеній мала складатися з трьох відділів: 1) протоколи засідань і важніші постанови ради, річний звіт, списки членів Т-ва, відділу й ради; 2) повідомлення (сообщенія) й досліди; 3) матеріали історичні й історично-літературні. Відділ матеріалів мусів мати показник імен історичних і географічних, а разом не смів бути більший половини книги. Крім цих трьох відділів в Чтеніях, згідно з правилами 1894 р., міг бути й четвертий — критично-бібліографічний відділ.

Правила 1894 р. багато в чому повторювали попередні видавничо-редакційні норми Т-ва. Так само, як і в попередніх правилах, і в правилах 1894 р. було зазначено, що статті й матеріали в Чтеніях мали бути лише оригінальні, а не перекладені. При виборі матеріалів і статей для Чтеній перевагу мали давати тим, що стосуються до російської історії, зокрема «южно-руської», а також до історії літератури рускої і народньої словесности. Але в тих правилах сказано, що можуть бути поміщені в Чтеніях і статті з історії інших слов'ян, а також і з інших галузів історичної науки, що входять в обсяг занять Товариства.

Рукописи, вибрані редакційним комітетом для Чтеній, поступали до секретаря, як редактора для приготування їх до друку. Редактор мав право робити помітки і деякі стилістичні поправки. Рукописи, віддані до редакційного комітету, що поступали вже в друк, авторам для поправок не поверталися. Помічник секретаря прочитував по оригіналам перші коректури видань Т-ва, але не смів робити поправок ні в оригіналах, ні в рукописних списках. Він же тримав зв'язок з друкарнею. Наклад Чтеній в цих правилах становлений на 400 прим., а окремих відбиток по 50 прим. По виході Чтеній видавався гонорар: за досліди по 20 руб. за аркуш, за критично-бібліографічні сообщенія по 15 руб., за бібліографічні замітки по 10 руб., а за матеріали також не більше 10 руб. за аркуш. В 1894-95 р. рада Т-ва ухвалила зменшити гонорар за матеріали в Чтеніях до 3 руб. за аркуш, а в тому разі, коли матеріали друкувалися з примітками, платити по 5 рублів за аркуш.

Секретар за підготування проторолів до друку, а помічник секретаря за читання перших коректур діставали гонорар, не більше 100

руб. за книжку. Ціна книжки устанавлювалася кожного разу редакційним комітетом. Книгарням при купівлі за готівку давалася знижка, не більше 25%. По виході книжки Чтеній редакційний комітет мав скласти список тих устанав і осіб, що їм книжка мала бути вислана безплатно або в обмін. Дійсні члени Т-ва діставали книжку безплатно, лише при умові, що заплатили членський внесок за той рік. Члени-кореспонденти одержували безплатно тільки ті книжки Чтеній, в яких були видруковані їхні матеріали. Виданнями Т-ва завідував бібліотекар.

Цими правилами, з невеликими пізнішими змінами, й керувалося Т-во в своїй видавничій діяльності, зокрема при виданні Чтеній.

На основі цензурного статуту 1866 р. праці ІТНЛ могли виходити без попередньої цензури. Перші книги Чтеній виходили «по опредѣленію» органів Університету св. Володимира — його Історично-Філологічного Факультету або Правління. Починаючи з книги VIII, Чтенія виходять «по опредѣленію» ради самого Т-ва. На кожній книжці Чтеній, а пізніше і на кожному випуску їх, зазначений їх редактор або редактори. Були це здебільшого голови та секретарі Т-ва. Як редактори Чтеній найчастіше фігурують: М. Дашкевич, Ю. Кулаковський і А. Лобода. Окремі томи і випуски Чтеній редагували: В. Іконніков — I; Ол. Соболевський — II; М. Дашкевич — II-IV, VI, VII, XIV-XX; М. Владимірський-Буданов — V-VII; П. Владиміров — VIII-IX; В. Завітневич — X; Ол. Лазаревський — XI; М. Ясинський — XII, XIV; Ю. Кулаковський — XX-XXIV; А. Лобода — XX-XXIV.

Чтенія довгий час, аж до 1900 р., виходили цілими книжками, як річніки. Це мало при виданні деякі невигоди. На засіданні 14 листопада 1899 р. було прийнято внесення редакційного комітету про видання Чтеній надалі в 3-х випусках річно, розміром 10—12 друк. аркушів кожний випуск. В цій формі й почали виходити Чтенія починаючи з XIV книги. З 1901 р. Чтенія виходять щорічно в 4-х випусках, як кварталник. Перехід на видання Чтеній випусками мав ті вигоди, що друк не задержувався від затримки когось одного з авторів, як то бувало при виданні Чтеній річниками в одній книзі — такі задержки бували напр. при виданні кн. кн. XII і XIII.

Матеріали й праці в Чтеніях не були підібрані по змісту, але вони розподілялися в певних відділах. Цих відділів було від 3 до 5; в різних річніках вони мали не зовсім однакові назви й обсяг. Були це: 1) Відомості про засідання з короткими резюме докладів та звітами й списками членів, 2) досліді, 3) матеріали, 4) бібліографія, 5) додатки. Окремі відділи Чтеній мали й свої назви, — в кн. XX були ці назви такі: 1) Літопис діяльності ІТНЛ, 2) повідомлення й досліді, 3) матеріали, 4) бібліографія, 5) замітки й вістки.

В 1899 р. було ухвалено друкувати в третьому відділі Чтеній матеріали не тільки історичні, а також і етнографічні та завести в Чтеніях ще два нові відділи: бібліографії й звісток та заміток. Тоді ж

було ухвалено подбати про поліпшення паперу та шрифту і взагалі надати Чтеніям ліпшого зовнішнього вигляду, що й було здійснено з 1900 р.

Деякі відділи з Чтеній виходили окремо як збірники; напр. з II книги збірник на пам'ять 900-ліття охрещення Руси, а з кн. XVI великий гоголівський збірник. Крім того праці окремих авторів появлялися відбитками, а яких деякі були й значних розмірів.

Чтенія друкувалися в Києві, але не всі книжки в друкарні того самого власника. Перший том був друкований в університетській друкарні в Києві, книжка друга в друкарні С. Кульженка, третя й четверта в друкарні В. Завадського, книжка восьма в друкарні Т. Корчак-Новицького, сімнадцята в типо-літографії Р. Лубковського, вісімнадцята й далші в Т. Мейнандера.

Розмір окремих книжок був неоднаковий, від 178 (в III т.) і більше 550 стор. (в XVI т.), але найбільше книжок вийшло розміром біля 400 стор. В залежності від цього й ціна окремих книжок Чтеній була не однакою. В 1901 р. ціна кожного випуску по підписці була установлена в 1 р. 50 к., а цілого річника в 5 рублів.

Річної державної субсидії не вистачало на покриття всіх видатків по виданню Чтеній. Напр. на видання кн. VI витрачено 1182 рублів, а на видання XX т. 1301 руб. Все ж державна субсидія була основною сумою, яка покривала, хоч і неповно, ці витрати. Деякі менші суми на видавничі справи поступали часом як пожертви від членів, але їх не було багато та й ті мали часом спеціальне призначення. Наприклад д. чл. Ласкин пожертвував 100 руб. на видання свого «Словаря древностей Константинополя».

Ілюстрацій в Чтеніях порівнюючи небагато. Це здебільшого добре виконані на окремих листах вставні портрети, а саме: В. Іконнікова (в XIX кн.), Ф. Фортинського (XVII кн.), В. Антоновича (XXI кн.), М. Дашкевича, П. Терновського і т. д. Багатше інших ілюстрований гоголівський том Чтеній.

Починаючи з IX кн., Чтенія виходили в окладинці з віньетою Г. Павлуцького. Ця віньета зроблена Г. Павлуцьким на основі постанови ради Т-ва з 4 лютого 1895 р. Матеріалом для неї послужили Павлуцькому давні руські мініятюри, зокрема з Изборника Святослава. В композицію віньети введений Нестор-Літописець Антокольського (рисунок в Словарі русских художников Н. Н. Собко. СПб, 1893 р., т. I, в I). Вгорі на рогах віньетної рамки уміщені фігури, подібні до стилізованих тризубів. Літери для титульного листа Членій Г. Павлуцький взяв з заголовних літер юр'євського Євангелія (б. 1120 р.). Свої пояснення до віньети Г. Павлуцький подав у IX книзі Чтеній (стор. 62—64).

28 грудня 1899 р. було заслухане внесення голови про зміну віньети на книгах Чтеній. У зв'язку з цим було ухвалено прохати Г. Павлуцького виготовити новий проєкт віньети, щоб він був 1) зображенням преподобного Нестора на основі мініятюри в одному з дав-

ніх рукописів і св. кн. Володимира на основі давніх монет, 2) з орнаментикою у візантійському стилі. Нова віньєта Г. Павлуцького була прийнята 6 травня 1900 р. і вперше появилася на III вип. XIV книги Чтеній. Ця віньєта різниться від попередньої. Зображення Нестора-Літописця подане на ній по зображенню ченця в Радивилівському Списку Лаврентієвського Літопису та по зображенню євангелиста Луки в Остромировому Євангелію й по євангелисту Марку в Київсько-Софійському Соборі; кн. Володимир зображений на основі монет, а рамка зроблена по орнаментам Київсько-Софійського Собору. З цією віньєтою й виходили дальші випуски Чтеній.

Покажчика до Чтеній немає. Складення такого покажчика було б одним з важливих бібліографічних завдань. Для загальної орієнтації в опублікованому там матеріалі подаю в додатку до цієї статті часткові зазначення про зміст окремих томів Чтеній.

(Далі буде)

Чи Ви вже стали фундатором «Українського Історика»? Просимо скласти пожертви на Видавничий Фонд УІТ. Дальша розбудова історичного журналу і поява фундаментальних праць з різних ділянок української історії великою мірою залежить від Вашої допомоги.

**СТАВАЙТЕ БУДІВНИЧИМИ УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ!**

Симон Наріжний

ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО НЕСТОРА ЛІТОПИСЦЯ В КИЄВІ

(Закінчення)

Діяльність ІТНЛ значною мірою залежала також від його фінансових спроможностей, які ніколи не були дуже великими. Як довідуємося з секретарського звіту М. Дашкевича за 1881 р., Т-во не могло того року розширити своєї діяльності такими науковими підприємствами, як наукові екскурсії, розкопки, видання пам'ятників, історичних матеріалів дослідів. На все це Т-во потребувало значно більшу суму, ніж ті 419 руб. 72 коп., що їх воно мало в своїй касі 14 лютого 1882 р. В 1876 р. Т-во мало послати від себе делегатів до Москви для праці в підготовчому комітеті археологічного з'їзду і потім на самий з'їзд в Казані 1877 р. Не маючи на це потрібних коштів, Т-во ухвалило просити бути делегатами тих своїх членів, що будуть послані від Університету св. Володимира або інших установ, які розпоряджають грошовими засобами для цієї цілі.

Особливо незначні фінансові засоби мало Т-во в перші р. р. свого існування. На жаль, точні відомості про те не збереглися, бо книжка грошових записів Т-ва за ті роки згоріла за пожежі помешкання тодішнього скарбника Т-ва С. Голубева.

Засоби Т-ва до 1890 р. склалися з членських внесків. Починаючи з 1889 р., Т-во стало одержувати регулярну державну субсидію, про яку воно прохало й перед тим, але безуспішно. Найраніше прохало воно собі субсидію в 2500 руб. одноразово, потім по 500 руб. річно. В 1876 р. воно прохало від держави щорічну допомогу, і міністерство народньої освіти вимагало навіть відомостей про діяльність Т-ва. 28 лютого 1882 р. знову було ухвалено просити про щорічну державну субсидію. Та аж в 1889 р. за головуванням М. Владимірського-Буданова було, нарешті, досягнуто цієї субсидії в розмірі 800 руб. річно. Ця державна субсидія в усіх пізніших бюджетах Т-ва була сталою й важною статтею прибутків. У 1906 р. Т-во старалося про збільшення субсидії, але міністерство народньої освіти не пішло йому в цьому назустріч, обмежившись тоді всього одноразовою допомогою в розмірі 500 руб.

Крім державної субсидії ІТНЛ мало прибутки з членських внесків, пожертв, від продажу своїх видань, з публічних викладів і деякі випадкові. Але, як читаємо про це в звіті Т-ва за 1889/90 р. (Чтенія, XV), всі інші статті прибутків, в тому й членські внески, мають «протягом уже багатьох літ випадковий і тимчасовий характер, а тому пред-

ставляють собою досить непевне і ненадійне джерело прибутків». Особливо ненормально стояла в Т-ві справа з членськими внесками. Останні були установлені спочатку в розмірі 10 руб. річно з кожного дійсного члена, а з 1878 р. зменшені до 5 руб., але і в такому розмірі платили їх дуже неакуратно. Вони поступали звичайно лише від половини членів, друга половина їх не платила. Сума річних членських вкладок в 1877 р. і 1879 р. не перевищувала 300 руб. Рада Т-ва 24 лютого 1885 р. ухвалила закликати членів до плачення членських вкладок — дехто з членів не платив багато років. Ще перед тим, 23 травня 1882 р., була ухвала загальних зборів, що хто з членів не заплатить членського внеску протягом двох літ буде вважатися вибувшим з Т-ва. Але й це мало допомогло. За 1892 р. членські внески поступили лише від 41 члена в сумі 205 руб. (а всіх членів Т-ва тоді було 123). В 1893 р. членських внесків було 205 руб., в 1894 р. — 285 руб., в 1901/02 р. всього 145 руб. В р. р. 1890—97 Т-во мало членських внесків пересічно 221 руб. річно. Правда, в деяких роках сума поступлень збільшувалась до 450 руб. (як от в 1902/03 р.) або й 560 руб. (як в р. 1899/1900). Але то були виняткові роки, та навіть і ті суми не досягли повних розмірів членських внесків, яких Т-во могло мати річно біля 600 руб. Як видно з річного звіту за 1899/1900 р. (також і інші), за деякими членами набралися членські недоїмки за багато літ (аж до 20 літ). Таким недоїмщикам були в 1899/1900 р. розіслані пригадки; при чому всі членські недоїмки аж до 1896 р. були скреслені; але навіть і на такі пільгові умови відгукнулася лише частина членів-недоїмщиків, а решта зареагувала пасивно. Супроти 11 таких недоїмщиків, що лишили нагадування без уваги, а до того ще і в працях Т-ва протягом багатьох літ не брали ніякої участі, Т-во рішило приміняти § 18 статута, згідно з яким дійсні члени, що протягом двох літ підряд не заплатять членського внеску, вважаються «сложившимися съ себя званіе членовъ О-ва», але можуть знову відновити своє членство без балотування, коли заплатять належні з них членські внески. Випадки скреслення членів, які довгі роки не брали ніякої участі в працях Т-ва, траплялися й давніше. Так нпр., в 1892 р. Т-во скреслило 8 таких членів.

Пожертви до каси Т-ва були досить рідким явищем. Зі звітів відідемося, що десь в 1878 р. московський міщанин К. С. Попов пожертвував Т-ву 50 руб., а в 1895/96 р. невідомий передав Т-ву 1000 руб. Деякі поповнення до каси поступали ще майже щороку від продажу видань Т-ва. Таких поступлень в р. р. 1890—97 було пересічно 91 руб., а в 1902/03 р. — 48 руб. Мало Т-во прибутки, хоч і не постійні, також і з своїх публічних викладів та курсів. 9 березня 1897 р. Рада Т-ва ухвалила була навіть утворити з цих прибутків спеціальний лекційний фонд.

Та й при таких скромних прибутках, які мало Т-во, його каса загалом не показувала дефіцитів, навпаки — кожного року був лишок, який все збільшувався. На 1897 р. лишилося в касі готівкою більше

2000 руб. В 1900 р. цей лишок збільшився до 3000 руб., в 1909 р. мав поверх 4,5 тис., а в 1913 р. більше 6 тис. руб. Витрати Т-ва були зв'язані головно з виданням «Чтеній». 29 листопада 1901 р. Рада Т-ва ухвалила заснувати окремий залізний фонд, як основний фонд для видавничої діяльності Т-ва. До цього фонду мали щороку відчислити 10% валового прибутку й 1% з цієї суми, а також відчислити в цей фонд і 1000 руб. з публічних викладів. В звіті Т-ва за 1904/05 р. зазначена в касі сума 2400 руб., як незайманий капітал, що збільшився до 2538 руб.

Через брак матеріяльних засобів ІТНІЛ не мало можливости організувати самостійно археологічних дослідів. Тільки напочатку, в 1877 р., воно влаштувало було археологічну екскурсію до м. Білгородки, Київського пов., де І. П. Хрущов знайшов був якусь «цікаву знахідку». З членів Т-ва на власні кошти провадив археологічні розкопки Ф. Кнауер.

В 1901 р. Імператорська Археологічна Комісія уповноважила ІТНІЛ мати постійний нагляд за пам'ятками старовини в Києві. Це повноваження було видане в зв'язку з тим, що в Києві при розкопках знаходили багато різних пам'яток старовини. Рада Т-ва доручила своє представництво в цій справі членам: В. Антоновичу, Ю. Кулаковському, В. Завітневичу і В. Щербині.

Після XI археологічного з'їзду була складена з членів ІТНІЛ спеціальна Комісія з ціллю огляду й опису пам'яток старовини в п'яти українських губерніях — Київській, Полтавській, Волинській, Чернігівській і Подільській. Ця комісія була виділена 1 листопада 1899 р. на прохання голови Московського Археологічного Т-ва гр. П. Уварової й мала намітити заходи для охорони пам'яток старовини та підготувати видання опису та знімків цих пам'яток п. з. «Древности Украины». Археологічна Комісія під головуванням В. Антоновича першим ділом звинулася до Імператорської Археологічної Комісії з проханням вислати їй метрики церков цих п'яти губерній (Метрики були зложені священиками на пропозицію Імператорської Академії Мистецтв).

26 березня 1900 р. до Комісії по виданні «Древностей Украины» ІТНІЛ вибрало ще М. Біляшівського і А. Стороженку. В квітні 1901 р. ця Комісія звернулася до всіх міських сільських священиків, а також до народніх учителів з пропозицією дати відомості про місцеві древности. На жаль, як видно зі слів Ів. Каман'на (його доповідь 23. IX. 1901 р.) — ці відомості поступили не звідусіль повно. Все ж на основі їх члени Т-ва організували екскурсії в окремі місцевості для огляду й опису тамтешніх пам'яток старовини. Ці екскурсії були зроблені почасти на засоби, асигновані Московським Археологічним Товариством, а почасти на власні кошти екскурсантів. Про висліди своїх екскурсій члени потім знайомили Т-во своїми рефератами на засіданнях. З вересня 1901 р. читав таку доповідь Ів. Каманін, який їздив оглядати старовину в Таращанський і Чигиринський повіти

Київщини. 7 жовтня 1901 р. подав свій звіт В. Щербина з такої ж екскурсії в Бердичівський, Васильківський і Уманський повіти (також влітку 1901 р.). Цю екскурсію В. Щербина відбув разом з Л. Добровольським. Предметом їхньої уваги були старі церкви, ікони, книги, церковний посуд, написи, також костели, синагоги і т. п. В. Щербина висловився за тим, щоб деякі пам'ятки докладніше дослідити і зфотографувати.

Крім Ів. Каманіна і В. Щербини, такі самі екскурсії в тому ж 1901 р. робили й інші члени Т-ва. М. Біляшівський їздив двічі в Чернігів і Полтавську губ. для досліду пам'яток української старовини. На Чернігвщині він оглянув м. Глухів, а на Полтавщині — саму Полтаву, зосередивши увагу головню на пам'ятках церковної старовини. До Полтави й у Миргородський пов. для огляду старовинних церков їздив ще й Ор. Левицький (його доповідь 26 травня 1902 р.); Є. Сіцінський оглядав древності в Подільській губ.; М. П. Істомін приїздив з Вільна до Києва й на Київщину для огляду пам'яток іконографічних (його звіт з цієї поїздки читали в Т-ві 26 травня 1902 р.); нарешті, В. Доманицький відбув археологічну екскурсію 1901 р. в Звенигородський повіт — його звіт про це був на засіданні Т-ва 23 лютого 1903 р. На засіданні 14-го грудня 1903 р. Ів. Каманін зробив доповідь про археологічну екскурсію студента Університету св. Володимира В. М. Щербаківського в Радомисльський і Сквирський повіти на Київщині влітку 1903 р. Екскурсію цю В. Щербаківський здійснив завдяки допомозі інж. М. К. Васильєва. Він зробив багато фотографій церков і інших старовинних пам'яток й свої світлини демонстрував на тому засіданні, даючи пояснення членам ІТНЛ.

В 1905 р. Т-во обрало Комісію в складі: Ю. Кулаковського, Г. Павлуцького, М. Петрова, В. Завітневича, О. Левицького, М. Біляшівського, В. Георгієвського, М. Довнар-Запольського і В. Щербини. Завданням цієї Комісії було намітити положення про охорону давніх будинків і пам'яток взагалі. Комісія намітила такі положення для цілої Київської археологічної округи (губернії: Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська і Полтавська). Згідно з цими положеннями, функції окружного охоронного органу мали бути передані ІТНЛ, яке мало установити в цій справі контакт з губерніальними ученими архівними комісіями і церковно-археологічним товариством. Пізніше, в 1911 р., ІТНЛ брало участь в діяльності Київського Товариства для охорони старовини й мистецтва.

Дуже видатною була участь ІТНЛ в організації й працях археологічних з'їздів. Ця участь виявилася майже в усіх загально-державних (російських) археологічних з'їздах — особливо тих, що відбувалися на Україні — і деяких обласних. Члени ІТНЛ ще до затвердження статуту Т-ва подали ініціативу до влаштування в Києві III археологічного з'їзду. Зробили вони це не через Т-во, яке тоді ще не було засноване, а через університет св. Володимира. Через своїх членів Т-во брало участь у підготовці цього з'їзду і влаштувало виставку

на ньому; як читаємо в звіті, для цього з'їзду ІТНЛ «служило посередникомъ съ лицами и другими учеными обществами, принимающими участіе въ съѣздѣ». Т-во було кореспондентом IV археологічного з'їзду в Казані. Його депутатом у підготовчому комітеті цього з'їзду був Т. Флоринський, а представниками на самому з'їзді В. Антонович, В. Іконніков, М. Павлов, А. Романович-Славатинський і П. Терновський. Депутатами ІТНЛ на IV археологічний з'їзд обрані: В. Антонович, В. Іконніков, Ю. Кулаковський, Ф. Міщенко, Т. Флоринський, І. Лучицький, Т. Лебединцев і М. Кулішер. До підготовчого комітету IX археологічного з'їзду депутатом Т-ва був А. В. Прахов. На археологічний з'їзд до Вільна Т-во відрядило В. Антоновича, С. Голубева і П. Владімірова.

Особливо видатною була участь ІТНЛ і його членів в XI археологічному з'їзді. Вони його фактично підготували, влаштували виставки, склали для них каталоги, випустили деякі видання і т. д. Для участі в працях підготовчого комітету XI з'їзду до Москви Т-во делегувало В. Завітневича. В київському відділі цього підготовчого комітету з загального числа 32 членів 27 було членів ІТНЛ. На самому з'їзді четвертина всіх доповідей була прочитана київськими членами Т-ва. У річному звіті секретаря М. Ясинського за 1898/99 р. є й відгомін полеміки з приводу оцінки XI археологічного з'їзду. На XII археологічний з'їзд 1902 р. в Харкові делегатами Т-ва були обрані: Б. Ханенко, М. Біляшівський, О. Левицький, В. Ляскоронський, А. Степович, Г. Павлуцький, М. Ясинський, пізніше довибрані ще К. Мельник і В. Завітневич.

В 1902/03 р. ІТНЛ брало участь у працях московського підготовчого комітету для скликання в 1905 р. XIII археологічного з'їзду в Катеринославі. Депутатами Т-ва в Московському Комітеті тоді були: М. Ясинський, Г. Павлуцький, М. Соболевський і В. Ляскоронський. В 1903 р. Московське Археологічне Товариство запропонувало ІТНЛ утворити в Києві відділ підготовчого комітету по організації XIII археологічного з'їзду. Т-во цю пропозицію прийняло, і цей київський відділ був утворений під проводом Г. Павлуцького головню з членів ІТНЛ. Своїми депутатами на XIII археологічний з'їзд в Катеринославі ІТНЛ обрало В. Антоновича, В. Іконнікова, С. Голубева, Т. Флоринського, В. Щербину, Ор. Левицького, В. Завітневича, І. Каманіна, М. Сперанського, В. Ляскоронського і К. Антонович.

Так само при організації XIV археологічного з'їзду (чернігівського) члени ІТНЛ входили як до московського підготовчого комітету, так і до київського відділу цього комітету. До останнього належало поперх 20 членів ІТНЛ, — головою був Г. Павлуцький, а секретарем В. Ляскоронський.

Участь Т-ва в археологічних з'їздах, як і праці з'їздів, обговорювалися потім на засіданнях Т-ва. Так нпр., на засіданні 25 жовтня 1881 р. В. Антонович реферував про результати тифліського археологічного з'їзду (Чтенія, кн. II, ст. 156). Засідання Т-ва 29. IX. 1902 р. було присвячене рефератам про праці XII археологічного з'їзду (В.

Антоновича, В. Завітневича, А. Степовича, М. Ясинського і М. Петрова).

Крім участі в організації й працях загально-державних археологічних з'їздів, ІТНЛ брало участь також і в деяких обласних археологічних з'їздах, що відбувалися поза українською територією. На такий обласний з'їзд у Володимирі на Клязьмі в 1904 р. депутатами Т-ва обрані М. Сперанський, В. Георгієвський і П. Соколов; на IV обласний археологічний з'їзд у Костромі 1909 р. депутатами Т-ва були: Г. Павлуцький, М. Довнар-Запольський і В. Данилевич.

ІТНЛ мало свою бібліотеку з рукописним відділом при ній. Бібліотека Т-ва складалася майже виключно з пожертв та шляхом обміну виданнями. Як свідчить М. Стороженко в своїх спогадах, «усі історики надсилали до книгозбірні Товариства свої публікації, а де що було і прикупувано, то й книгозбірня усе більшала». Пожертвованих книжок найбільше поступило до бібліотеки від Ол. М. Лазаревського, А. Т. Лебединцева, вдови проф. А. Котляревського, Н. Д. Плетнєвої й інших, а також від петербурзької Академії Наук, Московського Т-ва Історії й Старовини, Російського Історичного Т-ва, Імператорського Археологічного Т-ва й інших, як російських, так і закордонних наукових установ та окремих осіб. До бібліотеки ІТНЛ поступали пожертви, нпр., від Ол. Яблонського (в 1903/04 р. його Атлас руських земель бувш. Річипосполитої на межі XVI і XVII в. в.).

Бібліотека Т-ва збільшувалася регулярно щороку. В 1877 р. вона мала 100 назв, у 1879 р. — 350 томів; в 1890 р. поступило до бібліотеки нових 122 т. т., так що на початку 1891 р. було всього 903 т. т., а на початок 1892 р. — 1222 т. т.; в 1892 р. ця кількість збільшилася до 1538 ч. ч. (томів і брошур), а в 1893 р. досягла 1845 ч. ч. В цьому 1893 р. було ухвалено асигнувати 50 карб. річно на опрацювання бібліотечних книг, про що прохав тодішній бібліотекар Ів. Каманін. В 1895 р. бібліотека Т-ва нараховувала вже поверх 2^{1/2} тис. т. т., а в 1896 р. ця кількість збільшилася майже на 700 т. т. (Про це подбав найбільше Ол. Лазаревський). В 1897 р. бібліотека мала 4075 томів і брошур. За перше 25-ліття в бібліотеці ІТНЛ зібралось всього 1898 назв у 4120 книгах брошурах. В 1906 р. ця кількість збільшилась до числа 6410, в 1909 р. перейшла 7000, а в 1912 р. — 8000 кн. і брошур. М. Стороженко висловлює жаль, що бібліотека ІТНЛ була приміщена «аж на самому вищому поверху університету у двох невеличких низеньких холодних та трохи сирих покоях...»

В травні 1894 р. рада Т-ва затвердила правила для бібліотеки (вони опубліковані в IX кн. Чтеній). В 14-ти пунктах цих правил визначений м. інш. порядок запису поступлень до бібліотеки й видачі книг та рукописів.

Відділ рукописів при бібліотеці Т-ва був заснований у 1890 р., але в перших роках цей відділ зростав дуже й дуже поволі — склад його як видно з різних звітів, роками лишався без змін. За перше десятиліття в цьому відділі зібралось всього з два десятка рукописів. У

1902 р. сюди поступили деякі документи й листи М. Гоголя, що торкалися фамілій Танських, Лизогубів і Гоголів-Яновських. У 1903/04 р. Т-во дістало, як пожертву, один рукописний зшиток від В. М. Щербаківського. Пізніше надходження рукописів також не були багаті. Деякі цінні документи до української історії XVII—XIX в. в. поступили до бібліотеки від Ол. М. Лазаревського. В 1908 р. архівна збірка рукописів при бібліотеці Т-ва мала всього 27 ч. ч.

Музейна діяльність ІТНЛ почалася аж у ХХ ст. У 1900/1901 р. поступили до Т-ва деякі музейні речі (як от ікона на полотні, ікона на висушеній камбалі, монети, спис і т. д.) і це, власне, спонукало Т-во до заснування музею. В 1902/03 р. музей дістав од В. Камінського 22 срібні литовські й польські монети XVI і XVII в. в., але й тоді ще музей Т-ва був у початковому стані. Взагалі цей заклад зростав дуже й дуже поволі, подібно як і відділ рукописів при бібліотеці Т-ва; як видно з річних звітів, довгими роками він не діставав ніяких нових речей і не розвинувся до широких розмірів.

По війні, з закриттям Університету св. Володимира, припинило на деякий час свою діяльність і ІТНЛ. У 1921 р. воно перейшло до ВУАН і 29 травня поновило свою працю. Членів воно мало тоді 212. Головою був обраний акад. М. П. Василенко, його заступником проф. П. П. Смірнов, секретарем С. І. Маслов; в звітах УАН за пізніші роки помічником секретаря значиться В. М. Базилевич, а бібліотекарем В. О. Романовський. ІТНЛ і при ВУАН, як колись при університеті, розвивало свою діяльність в тих самих формах. Воно в 20-х р.р. відбувало свої наукові засідання, пересічно по 15 річно, з різними доповідями історичними, філологічними, етнографічними, бібліографічними й т. п., пересічно по 30 річно. Дбало воно також про збереження архівних і мистецьких пам'яток, мало зв'язки з науковими установами, брало участь в наукових з'їздах і ювілеях, старалося про відновлення свого видавництва і т. д. Річні зібрання його традиційно відбувалися в день св. Нестора.

Вже в 1921 р. Т-во звернуло увагу на катастрофічний стан архівів скрізь по Україні, й особливо в Києві, і звернулося до ВУАН в справі порятунку архівів від знищення. Це мало деякі практичні наслідки. На своїх наукових засіданнях Т-во присвячувало увагу декому з своїх покойних членів, а також таким важливим темам, як 350-ліття друкарства в Україні, польські повстання й повстання декабристів на Україні, різним питанням, зв'язаним з історією Києва й іншим. Доповідачами на засіданнях ІТНЛ протягом 1922, 1924, 1925 і 1927 р. р. були такі вчені: В. Романовський, С. Маслов, М. Тищенко, П. Попов, О. Гераклітов, В. Базилевич, Л. Добровольський, М. Василенко, Л. Дінець, Н. Василенко-Полонська, В. Ляскоронський, П. Житецький, М. Корнилович, О. Оглоблин, Ір. Черкаський, А. Степович, К. Піпота, Д. Петров, В. Щербина, В. Новицький, В. Пархоменко, П. Соколов, В. Синайський, Н. Полетика, І. Моргилевський, В. Зуммер, Н. Туницький, Ч. Тимошок, С. Гіляров, Ф. Ернст, М. Грунський, В. Кордт, Ф.

Клименко, А. Ярошевич, О. Назаревський, О. Малиновський, Б. Курц, В. Рибинський, Є. Берлінер, Л. Беркут, Ф. Сингалевич і П. Смірнов. Серед них, поруч з давніми членами Т-ва, бачимо й кілька нових, молодших наукових діячів. Не маючи власного органу, члени Т-ва друкували свої доповіді в різних, переважно академічних, виданнях. В 1927 р. Т-во приступило до складання чергової книжки свого органу, в якій мало появитися згадка за 1914—1927 р. р. та конспект доповідів, прочитаних за цей час на засіданнях Т-ва. Але до реалізації цього видання не дійшло. Не відомо також, в якій формі відбувся й ювілей 50-ліття ІТНЛ в 1922 р., підготовка якого була доручена спеціальній ювілейній комісії на чолі з акад. А. Лободою.

Осип Гермайзе в статті «Праця Київського Українського Наукового Товариства на полі наукового життя Наддніпрянської України» (Україна, 1929 р., кн. 32) признає, що давнє ІТНЛ було поважне й мало високі наукові заслуги, але при тому зазначає, що провід в ньому перед революцією належав не членам з українськими симпатіями, а тим групам, що мали певний українофобський напрямок «і головування реакційного проф. Ю. Кулаковського достойно знаменало гегемонію саме цих елементів». «Общество за цей час існування виявляло найбільший інтерес до російської історії, літератури тощо. Доповіді на українські теми читалися, але в них свідомо обминали всякі слизькі місця, навіть з великим побоюванням вживали самий термін «український»... Зате антиукраїнські вибрики й випадки в «Обществѣ» було цілком вільно робити... Українці в «Обществѣ» мусли, кажучи вульгарно, «сидіти тихо й не рипатись», навіть не виявляти свого українства, тільки мовчки використовуючи можливість, зачитати публічно в старих університетських мурах якусь доповідь з поля українознавства».

Таке представлення справи загалом правдиве, хоч в дечому не вільне від перебільшення. Але, подаючи його, треба особливо підкреслити, що воно стосується не всього існування ІТНЛ, а лише певного періоду «перед революцією».

Більше заперечення викликають дальші твердження О. Гермайзе, де він говорить про шляхи української науки в дореволюційній Росії. Цих шляхів признає два. «Перший шлях це власне манівці українофільського пристосування до обставин: працювати над «южно-руською» історією, студіювати «малорусскую» філологію, освітлювати інші «вопросы мѣстной жизни», оповиваючи все те льояльною формою поміркованих висловів, уникаючи та обминаючи всього дражливого, колючого та неприємного й войовничого в цій справі, укладаючи роботу в форми, установлені цензурою та пануючими звичаєннями і приписами владущих... Другий шлях української наукової роботи, то був шлях одвертий, безкомпромісовий. Вказаний він був М. Драгомановим, а виведена на нього українська наука була М. С. Грушевським...»

Першим шляхом, на думку О. Гермайзе, йшли українські вчені в Товаристві Нестора — Літописця, а другий шлях привів до ство-

рення Українського Наукового Товариства в Києві. Останнє могло постати завдяки російській «куцїй» конституції. Воно відразу стало центральною організацією української науки, згуртувало біля себе поважний актив — «власне в 1908 р. клалися основи для майбутнього будування Української Академії Наук . . .» (ст. 37).

О. Гермайзе не згадує зовсім про працю чужих учених і цілих наукових організацій, яка для розвитку української науки, зокрема в галузі українознавства, мала поважне значіння. Здається, що він не вповні доцінює й національно-українське значіння наукової праці тих, що йшли першим шляхом — отими манівцями «українофільського пристосування до обставин». Власне, ця робота, укладана «в форми установлені цензурою та пануючими при звичаєннями і приписами владущих . . .» привела до можливості створити в Києві Українське Наукове Товариство. УНТ в Києві в 1908 р. мало 50 чл., з них, як свідчить М. Грушевський (М. Грушевський: Велике діло. «Україна», 1929, кн. 32), приблизно половина була дійсним активом, і ця половина — як видно з списку членів, — мабуть чи не ціла, складалася з членів ІТНЛ, в якому вони перед тим провадили в інших обставинах і за інших умов свою українську наукову працю. Майже цілий той «поважний актив», що згуртувався в Українському Науковому Товаристві, виховався, належав і працював в ІТНЛ; тому й «основи для майбутнього будування Української Академії Наук» клали не тільки в 1908 р., а мабуть ще в більшій мірі в 1872 р.

ІТНЛ і УНТ в Києві багато в чому різнилися — і складом своїх членів, і офіційним становищем, і обсягом своєї праці, і її формою. Але при всіх цих різницях результати праці обох цих організацій багато послужили для одного «Великого діла» — розвитку української науки, а самі ці організації своїми «двома шляхами» трийшли і знайшли собі пристановище в Українській Академії Наук, з якою пізніше й поділили її долю.

ДОДАТОК

ЗМІСТ ЧТЕНІЙ В ІТНЛ

В I томі Чтеній, що видрукований в 1879 р., опубліковані доклади з р. р. 1873—77. Між ними праці: А. Д. Воронова про латинських проповідників в Русі Київській X і XI в. в., В. Б. Антоновича про місцезположення давнього київського Звенигорода, С. Голубева про Петра Могилу, далі П. Т. Лебединцева, М. Петрова і інші.

В кн. II з 1888 р., якої друга частина присвячена 900-літтю Хрещення Руси, опубліковані праці А. Соболевського про рік Хрещення Руси й про пам'ятники давньої руської літератури, присвячені Володимирові; М. Вережкова про Володимира св. як будівничого міст; Ф. Я. Фортинського про хрещення кн. Володимира на основі західніх звісток.

Кн. III з 1889 р. містить досліди М. Дашкевича про биліни і М. Владимирського-Буданова про помістне право. В цьому томі подані тези А. Со-

болевського про рік охрещення Руси й антитези до них В. Завітневича. В скороченню маємо тут доклади В. Антоновича про Деревлянські могильники й про городища, Ів. Каманіна про Жидів, С. Голубева про Київську Академію 18 ст. й інші. Як додаток до цієї книжки приєднана видана ще 1881 р. відбитка з Унив. Изв. поминка по А. А. Котляревському (ст. 96), яка містить некролог, поминальні промови й бібліографію праць.

Кн. IV видана 1890 р.; серед дослідів у ній поміщені повно праці В. Завітневича про археологічну екскурсію в Прип'ятьське Полісся, Ф. Кнауера про археологічні розкопи в Бесарабії, М. Владимірського-Буданова про родинне право в західній Росії в пол. 16 ст., П. Владимірова — огляд південно-руських і західно-руських пам'ятників письменства від XI до XVII ст., М. Ясинського про заворушення поміщицьких селян на Київщині в 1855 р. і В. Іконнікова про Димитрія Самозванця й Сігізмунда III. У відділі матеріялів IV кн. маємо: С. Голубева — Південно-руський Православний Катехизис 1600 р., Ол. Лазаревського — Акти до історії землеволодіння в Малоросії і В. Владимірського-Буданова — Екстракт з журналу про подорож резидента Неплюева з Києва до Царгороду 1746 р.

В кн. V з 1891 р. повно уміщені праці Ів. Каманіна про Жидів на Лівобережжі у 18 ст., Ор. Левицького про Луцьку старовину, В. Василенка про Гадяцьку старовину, Н. В. Стороженка про малоросійське ополчення 1812 р., А. Соболевського про початковий літопис і інші. В скороченні маємо тут реферати Ів. Каманіна до Колівищини, В. Антоновича, Ор. Левицького і інших. Серед матеріялів у V кн. опубліковані: А. Лазаревського — Акт до історії монастирського землеволодіння в Малоросії 1636—1730 р., М. Владимірського-Буданова — Акт до управління Малоросією гр. П. Рум'янцева за 1767 р., С. Голубева та Ор. Левицького — Матеріяли до церковної історії і опис Чорномор'я Емідія д'Асколі 1634 р.

Кн. VI Чтеній видана в 1892 р., містить праці: В. І. Щербини про Київських восвод, губернаторів і ген.-губернаторів від 1654 р. до 1775 р.; Н. Оглоблина про службу Дем'яна Многогрішного в Сибіру; Ол. Лазаревського про історію Батурина; А. Андрієвського про великоросійське купецтво в Києві; П. Владимірова та М. Дашкевича про М. Лермонтова і т. д.

В кн. VII з 1893 р. опубліковані праці М. Грушевського про Болохово, М. Владимірського-Буданова про селянське землеволодіння в Західній Русі, І. І. Мамішевського про Івана Федорова. Серед матеріялів цієї книги є: М. Василенка — Генеральне слідство про маєтності Київського полку 1729—1731 р. р., А. Андрієвського — реляції Київського генерал-губернатора за 1768 і 1769 р. р. У відділі бібліографії VII кн. М. Житецький подав огляд видань Віленської Археологічної Комісії.

Кн. VIII Чтеній вийшла в 1894 р. і містить праці: Ів. Каманіна про Козацтво до Б. Хмельницького, М. Березжова про Кримські шертні грамоти, А. Соболевського деякі пояснення до початкового літопису, П. Владимірова про початок слов'янського і руського книгопечатання в XV і XVI в. в. Серед матеріялів VIII кн. опубліковані: І. Каманіна — Матеріяли до історії Козацького землеволодіння 1494—1668 р. р., А. Андрієвського — Російські Конфіденти в Туреччині й Криму 1765—1768 р. р., А. Соболевського — Похвала Ісаї Балабану 1611 р.

Кн. IX Чтеній вийшла в 1895 р. В ній повно поміщені статті: М. Лилева про Ів. Лукіянова — подорож до св. Землі 1701—1703 р., А. Андрієвського — Комісія 1749 р. для розгляду взаїмних претензій татар і запорожців, Ів. Лінниченка про вірмен на Україні, А. Личкова — до істо-

рії заселення Сибіру, *Ів. Каманіна* — про брацтво і школу в Києві й інші. В цій же книжці подані резюме 25 читаних в Т-ві докладів та опубліковані матеріали до історії західно-руської церкви 18 ст. *С. Голубева*.

Кн. X з 1896 р. містить статті: *Л. В. Падалки* про час заснування Полтави, *А. Андрієвського* про останніх київських сотників (і матеріали до цього), *В. Антоновича* про знищення Ярославового валу, *П. Л.* про Київського митрополита XII в. Крім того в протоколах поданий зміст багатьох докладів м. інш.: *Ол. Лазаревського* про Матроса, *Л. Личкова* про штрафну колонізацію Сибіру, *В. Ляскоронського* про атлас Боплана 17 ст., *Е. Кивлицького* про бібліотеку й рукописи М. Костомарова тощо. У відділі матеріалів X кн, видруковане закінчення матеріалів до історії західно-руської церкви 18 ст. *С. Голубева*. До бібліографії X кн. *Ол. Лазаревський* дав рецензію (негативну) на історію запорозьких козаків *Дм. Яворницького*.

Кн. XI з того ж 1896 р. містить повно досліди *Ол. Лазаревського* на тему — історичні нариси полтавської Лубенщини 17 і 18 в.в. і *Н. Оглоблина* — Расходная книга Київської приказной избы за 1675—76 р. р. В скороченні тут уміщені реферати *В. Ляскоронського* про гравера XVII в. *Г. Гондіуса*, *А. Стороженка* про Яна Оришовського, *Ол. Лазаревського* про Ієремію Вишневецького, *М. Василенка* про Протоколи Верховної Таємної Ради як матеріал до історії Малоросії 18 ст., *Ор. Левицького* про Афанасія Заруцького, *Ів. Каманіна* про Данила Чаплицького й про праці *С. Бершадського* з жидознавства, *В. Ляскоронського* про чужоземні мапи й атласи 16 і 17 ст., *Ор. Левицького* про Берестейську унію і т. д. У відділі матеріалів XI кн. видруковано: *В. Млякотина* — Генеральне слідство про маєтності Прилуцького полку 1729—31; записки *Г. А. Полегичи* про початок Київської Академії і *Ол. Лазаревського* — Матеріали до історії суспільного і приватного побуту в Малоросії 18 ст.

В кн. XII, що появилася в 1898 р., найбільше місця займають праці *В. Іконнікова*, *М. Дашкевича* і *І. Гливенка* про Катерину II та її царювання; там же поміщена велика стаття *В. Ляскоронського* про чужоземні мапи й атласи 16 і 17 ст., що стосуються України, *С. Голубева* про план Києва 1638 р. В скороченні у XII кн. подані реферати: *Ол. Лазаревського* про *П. А. Румянцева-Задунайського*, *В. Антоновича* про *П. Г. Лебединцева*, *Ів. Каманіна* про походження *Б. Хмельницького*, *В. Щербини* про *М. Берлинського*, *Ю. Кулаковського* про Готську єпархію і про Вичинську єпархію. Як додаток до протоколів у цій книзі видруковані некрологи *В. Іконнікова* про двох істориків — *А. Брікнера* і *К. Бестужева-Рюміна*. Серед матеріалів XII кн. *Ол. Лазаревський* опублікував уривки з дневника Гетманської Канцелярії 1722—23 р. р. В додатку до XII кн. Чтений приложено 6 мап — з них 4 мапи Боплана. Цей додаток є в зв'язку з працями *В. Ляскоронського*; в дальшій XIII кн. він доповнений ще репродукцією Бопланової мапи Київського воеводства.

XIII кн. Чтений містить повно праці: *Н. Оглоблина* — Київська справа 1828 р. «О преважныхъ политическихъ тайнахъ», *Ю. Кулаковського* — Алани за відомостями клясичних і візантійських письменників. Скорочено подані там реферати: *М. Дашкевича* про Болоховців, *Ів. Каманіна* ва 1828 р. «О преважныхъ политическихъ тайнахъ», *Ю. Кулаковського* про Хмельниччину, *Н. Молчановського* про матеріали Шведського державного архіву до історії України, *В. Антоновича* про опис *П. Алепського*, *Ів. Каманіна* про археографію на XI археологічному з'їзді, *С. Голубева* про один політичний твір 17 ст. й інш. У відділі матеріалів XIII кн. ви-

друковано: *М. Ясинського* — Матеріали до історії Луцького Трибуналу (1578—1589), *Ол. Лазаревського* — Переписні книги 1666 р.

Кн. XIV Чтеній в окремих випусках містить: дослід *М. Ясинського* про Луцький Трибунал, статтю *Ол. Лазаревського* про старовинні польсько-руські календарі. Скорочено подані реферати *Г. Павлуцького* про зв'язок мистецтва з культурою і *М. Ясинського* про судівництво 16 ст. в Литовсько-руській державі. Серед матеріалів цього тому найбільше займає *Ф. Николайчик*, Матеріали до історії землеволодіння кн. Вишневецьких на Лівобережжі, крім того опубліковані в XIV кн. матеріали й огляд пушкінської літератури. лист *Шафонського* до Сулими й інше. В третьому випуску цього тому *В. Завітневич* видрукував розбір праці *Голубинського* з історії руської церкви (т. II).

Том XV, що вийшов у 4-х випусках 1901 р., містить працю *Ів. Каманіна* про гетьманство Сагайдачного і матеріали до неї; *М. Петров* подав огляд рукописів Київсько-Софійської бібліотеки (де їх зібрано поверх 700 ч. ч.). Там же вміщено критично-бібліографічний огляд новіших праць з історії руської церкви *О. Титова*, зокрема праць *С. Голубева*, *К. Харламповича*, *В. Ейнгорна* (про зносини малорос. духовенства з московським правительством за царювання Олексія Михайловича) й інші. В додатку до XV тому маємо *Г. Ласкіна* — «Словарь древностей Константинополя», друк якого продовжується і в т. т. 16, 17, 18.

Перші три випуски XVI т. Чтеній вийшли як гоголівський збірник. В цьому збірнику опубліковані такі статті про *М. Гоголя* та його творчість: *Ол. Лазаревського* — Відомості про предків Гоголя, *І. Шаровольського* — Юнацька ідилія Гоголя, *М. Петрова* — Південно-руські народні елементи в ранніх творах Гоголя, *І. Каманіна* — Наукові й літературні твори Гоголя з історії Малоросії, *М. Марковського* — Історія повстання й творення Мертвих душ, *В. Малініна* — Гоголь як епічний письменник, *Н. Бокадорова* — Комедії Гоголя, *А. Лобода* — Комедії Гоголя, *Г. Павлуцького* — Гоголь про мистецтво, *В. Завітневича* — Релігійно-моральний стан Гоголя в останні роки його життя, *І. Сикорського* — Зображення душевнохорих в творчості Гоголя, *М. Дашкевича* — Значіння думки й творчості Гоголя, *Г. Олександровського* — Гоголь і Белінський, *В. Чаговця* — Родина хроніка Гоголів і т. д. Крім гоголівських матеріалів, яким присвячено три перші випуски XVI т., у вип. IV (1902 р.) знаходимо праці: *М. Дашкевича* про Ридарство на Руси й *М. Ясинського* про рахування добового часу в західній Росії й Польщі XVI—XVII в. в.; далі кілька статей про *М. Карамзіна* (між ними й *П. Голубовського*). Там же подано скорочено зміст докладів: *М. Василенка* про декабриста *С. Д. Волконського*, *Ю. Кулаковського* про записку Готського топарха, *В. Завітневича* про Братства, *А. Лободи* про биліни, *М. Петрова* про княжі діадеми й барми.

XVII кн. Чтеній 1903 р. опубліковано *Ор. Левичького* Історія Луцького храму Св. Івана Богослова, реферат *А. Лободи* про древньо-руську освіченість в дотатарській добі, *М. Дашкевича* про поезію і її теорію в Київській Академії пол. 18 ст., *В. А. Кордта* про шведський університет в Ліфляндії 17 ст. *М. Довнар-Запольського* про кріпацтво в західній Росії 18 і 19 в. в. В цій же книзі є статті *Ор. Левичького* і *Ів. Каманіна* про Київський Центральний Архів, а також опубліковані звіти про археологічні екскурсії: *О. Левичького* до Полтави й Миргородського повіту, *М. Біляшівського* до Глухова, *М. Істоміна* до Межигір'я й Київського Полісся, *Ю. Сіцінського* з Поділля, *В. Доманицького* в Звенигородський пов. XVII кн. Чтеній містить і некролог та огляд праць *Ф. Фортинського* та реферат

пам'яті Ол. Лазаревського. У відділі матеріялів *Е. І. Де-Вітте* видрукувала Древній пом'яник Київ-Михайловського Золотоверхого Манастиря. У відділі бібліографії маємо огляд новіших праць по слов'янознавству, (*Флоринського*) і такий же огляд з історії руської церкви (*Титова*). В останньому розглянено праці *П. Жуковича*, *А. Яблоновського*, *Е. Голубинського*, *С. Голубева*, *А. Папкова* й інші. Огляд *Титова* продовжується і в кн. XVIII, де є про праці *Ор. Левицького*, *А. Грановського*, *А. Лебедева*, *В. Малініна* й інші.

Ця XVIII кн. Чтеній, випуски якої виходили в 1904 і 1905 р. р., містить доповіді про *М. Максимовича* (*Ю. Кулаковського*, *В. Науменка*, *А. Лободи* і *П. Голубовського*), працю *А. Л. Берло* про єпископа Арсенія Берла, *Д. М. Щербаківського* про фундушеву запись кн. Любарта, *О. А. Фотинського* про Волинського релігійного вільнодумця XVII в. й інші. Серед матеріялів XVIII кн. уміщене листування з запорожцями (1763—1765). У відділі п'ятому *Н. Н. Оглоблин* опублікував дещо про київське життя 17 і 18 в. в., а *В. Леонтьєвський* про заведення селянської реформи на Полтавщині. Із докладів, поданих в скороченню, зазначимо: *А. Лободи* про женитьбу Кн. Володимира Св., *Г. Павлуцького* про Деревлянну церковну архітектуру південно-західнього краю 17 і 18 в. в., *Ів. Каманіна* про договори в справі будування церков у Малоросії 18 ст., *Ів. Павловського* про Приходські школи в Малоросії, *В. М. Щербаківського* про результати його археологічної екскурсії в Сквирський і Радомиский повіти, *Ф. Титова* про перехід Києва від Польщі до Росії, *Ор. Левицького* про шлюбне право і родинний побут в південно-західній Русі 16 і 17 в. в.

Кн. XIX Чтеній, присвячена поч. чл. Т-ва *В. С. Іконнікову* з нагоди 40-ліття його наукової праці, вийшла в 1906 і 1907 р. р. В ній видруковані статті: *А. Стороженка* про древности Люблина, *Ол. Грушевського* про Історію Русов, *Ів. Каманіна* про грамоти кн. Романа Галицького, *М. Петровського* про подорож *Фр. Гундуліча* 1655 р. з Відня до Москви, *С. Голубева* про кам'яну стіну в Київ-Видубецькому Манастирі 1199—1200 р. р. Крім того, в скороченні подані доклади: *О. Грушевського* про вивоз людей з Малоросії Петром I на роботи і про *М. Костомарова*, *Ів. Каманіна* про придорожні хрести, ікони й статуї святих у селах Київського повіту, *М. Петрова* про альбом рисунків і видів Києва 1657 р., *Ор. Левицького* про шлюби в південно-західній Русі 16 і 17 в. в., *П. Голубовського* про час заснування Переяслава, *М. Ясінського* про «село» і «вервь» в Руській Правді, *Г. Павлуцького* про старовинні деревляні синагоги в південно-західнім краї, про пам'ятки «empize» на Полтавщині, *Юл. Кулаковського* про походження Русі, *М. Дашкевича* про Олексія Поповича, про зміну вікових традицій у відносинах народів Заходу до руськх, про Трояна і Траяна; *Г. Барац* пробував висувати жидівські впливи в Руській Правді. У відділі матеріялів XIX кн. опублікували: *П. Голубовський* Листи декабриста *А. П. Юшневського* і його жінки з Сибіру, *А. В. Стороженко* до біографії Яна Оришовського, Листування запорожця 16 ст. з польськими вельможами, *О. Фотинський* до історії унії на Волині і *В. Х. Модзалевський* опис лісів і пуц в Чернігівському полку 1752 р. У відділі бібліографії XIX кн. продовжений огляд *Ф. Титова*, а новіших праць з історії руської церкви, подані замітки *А. Стороженка* про нові книги, *Ів. Каманіна* (на книгу *І. Любомирського* про Адама Кисіля), *П. Голубовського*, *А. Соболевського* і т. д.

Кн. XX Чтеній вийшла в трьох випусках (1907 і 1908 р. р.) В другому відділі містить статті пам'яті *М. Дашкевича* (*Кулаковського*, *Флоринсько-*

го, Шаровольського і Каманіна), статтю самого М. Дашикевича про «Полтаву» Пушкіна, Ів. Каманіна — Плач Київ. Лавр. Єремії 18 ст., П. Соколова про митрополита Ісидора. В скороченні опубліковані там реферати: П. Ардашева — Науково-історична розробка матеріялів до історії Вел. Французької революції; історичний матеріалізм; В. Щербини — питання про староства на 4-літньому Сеймі (1788—1792), Ів. Павловського про переселення Полтавських Козаків на Чорномор'я й Тамань на початку XIX ст., В. Данилевича про походження полковника Саса, Д. Багамія про Магдебурське право на Лівобережжі, А. Степовича про походження і значіння слова «ізгой», М. Довнар-Запольського — договір ради Вел. Кн. Литовського і т. д. У відділі матеріялів М. Петровський продовжує подорож Ф. Гундуліча, а П. Голубовський листи Юшневських; С. Маслов публікує Казання М. Смотрицького. У відділі четвертому цієї XX книги Юл. Яворський розглядає праці В. Щурата про Грюнвальдську пісню, а у відділі п'ятому Ів. Каманін публікує про дві подложні грамоти — Лева Галицького і Б. Хмельницького.

Кн. XXI Чтеній, що вийшла в 1909 і 1910 р. р., присвячена головню поминкам по В. Антоновичу (доповіді Довнар-Запольського, Завітневича, Каманіна, Щербини й Данилевича та вступне слово Кулаковського). Повно в цій книзі опублікована стаття Л. Добровольського про Змієві вали біля Києва і про Водорозділ Ірпеня і Стугни, в скороченні С. Голубева і Каманіна про К. К. Острозького. У відділі матеріялів опублікована дальша частина листів Юшневських, Проповіді Юр. Кониського (С. Маслова) і А. Стороженка про Військо Запорозьке за Сагайдачного. В кн. XXI Чтеній опублікований і опис рукописів ІТНЛ, що його склав С. Маслов.

Кн. XXII Чтеній з р. 1911 і 1912 містять промову В. Іконнікова про А. Л.Шлецера, Г. Афанасієва про розклад кріпацтва, Кулаковського і Лободи пам'яті Л. Н. Толстого; праці М. Істоміна і Ів. Каманіна про П. Терновського, цікавий істочно-психологічний нарис самого Ф. Терновського про Петра I в його відносинах до царевича Олексія (давніша праця ще з 1860 р.), Н. В. Стороженка про М. Костомарова в Київській гімназії і т. д. Крім того видрукована там низка докладів вскороченно. Між ними: В. Кордта про Вовлана, М. Василенка про Дмитра Ростовського, Ів. Каманіна про Козацьку війну за Хмельницького, про Пересопницьке Євангеліє й про Острозьку Біблію, В. Іконнікова про перебування Петра I в Києві, Е. Сташевського смьтзи военных сил московської держави в 1663 р.

Кн. XXIII Чтеній з 1912 і 1913 р. р. містять працю Г. А. Максимовича про обучение грамоті і військовій екзерциції в Старій Малоросії при кінці XVIII ст., А. Сичевської про Памва Беринду і його Вірші на Різдво Христове, О. Левицького про Юзефа Дунаєвського — поміщика Сквирського повіту II четверти XIX в., Л. Добровольського про «Городище у д. Почтовой Виты». Скорочено подані реферати: Ів. Каманіна про договори Б. Хмельницького з Москвою, Польщею й Швецією, Л. Добровольського про давні укріплення в околицях Києва і т. д. В додатку до XXIII кн. видруковані Коментарі Е. І. Де-Вітте до давніх помяників Києво-Печерської Лаври і Києво-Золотоверхо-Михайловського Манастиря.

Кн. XXIV Чтеній вийшла в 1914 р. в двох випусках. Більші праці в ній: Г. Е. Афанасієва про 1812 р., С. І. Маслова про Бібліотеку Стефана Яворського, Ів. Огієнка про Небо Новое Іоанікія Гаялятовського, Н. Гудзія про Гоголя як критика Пушкіна, Ф. Кнауера про атенський міжнародний з'зд сходознавства 1912 р.